

Етюди українсько-російські

Проблема та її наświetлювачі

З приводу цієї широкої і важливої проблеми на нашій еміграції пишуть переважно люди несумлінні, або завідомо некомпетентні. Не в стані, справді бо, внести в неї бодай якусь ясність ті, хто з російської мови вміють лише «да» і «канешно», хто про українсько-російські взаємини на основних теренах України знають лише з кількомісячного перебування там під час німецької окупації, головним же чином — з емігрантських перед- і підчасвоєнних публікацій. Навіть із таких нечисленних поважніших публікацій, як праця М. Сціборського «Сталінізм», сьогобічні публіцисти черпали не подану там аналізу явища, промкненню й глибоко обгрунтовану, а лише самі узагальнення, з яких вони робили потім закостенілу плякатну формулу, як от: «... большевизм і Росія без огляду на її внутрішні режими — це тотожне явище, з однаковими прикметами деструктивізму, хаосу й хворобливих імперіялістичних тенденцій» (стор. 40 празького видання 1942. Підкреслено М. Сціборським).

Тактична недолугість плякату

Тим часом справа зовсім не в тому, щоб наліпити налічку. Якщо навіть формули, як от вищенаведена, в суті своїй можуть бути правильними, то вони все-одно неспроможні стати за будь-яку зброю — з причини своєї тактичної помилковости. Таким бо робом зформульована думка передбачає вже готовий фронт, де супротивники чітко й недвозначно поділені на два табори і лише чекають на остаточне гасло. Але в реальній дійсності так не є. Українсько-російська проблема являє собою одну з найзаплутаніших проблем світової історії, і спосіб розв'язання її, пропонований і пропагований від кабінетних ідеалістів, насправді раз-у-раз наштовхується на запеклий спротив не тільки самих росіян, що зрозуміло само з себе, але й величезної кількості українців. А цей бо останній факт здатні зрозуміти лише ті, хто знають проблему зсередини, а не ззовні.

Те, що, мовляв, дух малоросіяництва давно вже вивітрився й зник, є лише байкою, вигаданою на еміграції для власного самозаспокоєння. Дух малоросіяництва живий і чинний, так на еміграції, як і вдома, і то підтримує його не сама тільки сугестія росіян. Фронт, який застільним політикам видається вже виразно протиставним, насправді переплутаний поза межу можливого, і велика доля провини за подальше вербування армії малоросіяництва лежить саме на тих, хто своєю бомбастичною публіцистикою («дика Москва», «тупі й жорстокі москалі» тощо) заганяють до табору цих «москалів» маси українців, які й самі відчують, що у взаєминах з росіянами щось не є в порядку, проте не менш гостро усвідомлюють, що таким шляхом цей комплекс розв'язати годі.

Роля малороса в можливій односторонній українській державі

Звичайно, боротьба за душу малороса може відбуватися різними шляхами, і серед наших політиків либонь не бракує прихильників радикальних заходів. Проте, здушити малоросів звичайним терором не дасться чисто фізично: і з огляду на кількість їх самих, і з огляду на непроглядну масу росіян, які завжди стоятимуть за малоросами й знаходитимуть у них вдячний матеріал для утворення п'ятих колон у кожній побудованій на внутрішньому терорі українській державі. Ті, хто приймають на себе відповідальність за долю всієї України, а не лише якоїсь її частини, ті, хто у створенні Української Держави хочуть бачити прихід чогось нового в історію людства, побудованого в найточнішому розумінні на християнських засадах, повинні шукати інших розв'язок та інших гасел.

Глибоким переконанням автора цих рядків, вихід із глухого кута може бути знайдений тільки в надрах духової України. Нижче тут розвинено послідовно ряд думок на підставу того, що автор називає «руським чинном», «руською ідеєю» українців, тим часом же наведемо слова українця такої гострої душевної органі-

*Юрій Липа про
«руську ідею» ук-
раїнців*

*Ми не маємо
політичних ми-
слителів*

*Мета цієї пуб-
лікації*

*Нація як рух-
лива категорія*

*Нація як сту-
пінь виявлення
особистості*

зації, яким був Юрій Липа, що протягом усієї своєї діяльності, а особливо на-
прикінці її особливо чітко відчував обговорювану тут проблему. На початку
1944 р., у своїй «Розмові з молодим істориком» («Краківські Вісті») він писав:
«Потрібна атракційна ідея, яка була б привабливою не лише для самих україн-
ців Великі твори мусять мати якусь ідею, імпонуюча сила якої виходила б поза
межі власного народу.»

Після смерті В'ячеслава Липинського ми не маємо жадного політичного
мислителя. Росіяни такого тепер теж не мають, але вони мають колосальну тра-
дицію політичного мислення, тим то навіть та низькопробна шовіністична публі-
цистика їхніх емігрантських газет, яка провадиться майже на такому самому
рівні, як і публіцистика наших, має незрівняно більші вигляди на успіх. Росіяни
спромоглися не тільки затримати в себе самих тяглість і безперервність традиції,
але й кріпко закорінили її у світі поза межами російського комплексу. Годі
й надіятися, що найближчим часом міг би виникнути в нас по сей бік хоч
невеликий гурт ідеологів, прихильників концепції Липинського, який би не
тільки вивів нашу політичну думку на ясні простори, але й створив би бодай
подсбу традиції. Проте, якщо це справді неможливо, то можливим була б усе-
таки відповідальність тих, хто пишуть у нас на цю тему. Відповідальність у пра-
вильному з'ясуванні українсько-російського питання, особливо у з'ясуванні його
навіні й у доборі прихильників з-поміж авторитетних особистостей у всьому світі.
Це дійсно мусила б бути відповідальність за кожну кому. На превеликий жаль,
відповідальности в нас не відчуває сливе ніхто.

Ця публікація мала б за мету спробувати у стислому вигляді з'ясувати чо-
тири речі: особливий характер російського імперіялізму (перша основна важ-
кість розв'язання проблеми); взаємини українців з великоросами і особливий
характер української історії (друга основна важкість розв'язання проблеми);
обґрунтування конечности всіма засобами від'єднати психологічну Україну від
психологічної Росії — не тільки в майбутньому, але й у минулому, якщо йдеть-
ся про переомислення історії; реальні можливості для цього.

Це, здається, було б першою спробою підійти до питання абсолютно без
жадних ілюзій: без будь-якого спеціального «низькопоклонства» перед Росією
та російством, з одного боку, але й без тіні сентименту супроти «всього рідно-
го», «всього українського». Тим то автор задалегідь підготувався не тільки до
справді поважної полеміки, але й до найбезогляднішої лайки з усіх боків. Це
в порядку речей, це бо «стиль доби». Тож залюбки відступаючи низькопоклон-
ство малоросам-федералістам, а безкритичне замилювання просвітянам та гурра-
патрістам, автор усе-таки бере на себе відповідальність сказати тут те, що в його
переконанні є правдою, і то так званою голою правдою. — і що в нього викри-
сталізувалося наслідком особистого досвіду та довгорічних розважань.

I

У міжнаціональних взаєминах нація, як правило, є категорією рухливою.
Не третє й не четверте, а вже друге покоління тих, хто живуть серед чужого
сточення, винародовлюється майже цілковито. Досить навести як приклад чис-
ленних австрійців із слов'янськими прізвищами й чисто німецькою психікою,
або сьогоднішнє покоління американських українців, зроджених та зрослих на
чужому ґрунті. Усі приклади расової усталености являють собою лише наслідок
неконтактування, і з розвитком техніки сполучення та зв'язку і ідеї неподіль-
ного світу нації мали б, теоретично беручи, взагалі зникнути.

Але нації не повинні зникнути. В ідеї своїй, як вона усвідомлюється тими,
хто хотять це усвідомлювати, нація це ступінь до вияву індивідуальности, а ви-
явлення індивідуальности — це єдине виправдання земного буття людини. Я не
вірю в автоматичний прогрес. Кожне явище розвивається в собі, від ступеня
зародкового до ступеня досконалости, так довго, як довго діє в цьому напрямі
воля носіїв. У явищах людського життя ця воля конче повинна бути свідомою,
і цим відрізняються людські чини від явищ решти природи.

Таким чином, мені цілком досить того, що в питанні розвитку національної
ідеї українства я усвідомлюю волю в собі та в більш або менш численних одно-
думцях, досить для того, щоб говорити не тільки про дальший прогрес, а й про
прогрес обернений: про нове омислення минулого, про свого роду виправлення
минулого. Щобільше: усвідомлення дає право кожному, хто усвідомив, говорити
не тільки від свого імені, але й у плані колективному.

*Метафізичне
підложжя нації
як кінечности*

Як кожне явище людського життя, нація метафізична. Отже, вічність, або принаймні довготривалість національного існування базується не на біологічному гоні, а на первозданному переказі. Не в дарвінівському, а саме в метафізичному пляні походження людини призначено їй іти до пізнавання цілого, тобто Бога, не отарним, а особистим шляхом, з кожноразовим усвідомленням меж своїх можливостей супроти безмежжя божественного творчого чину. В цьому зміст старозавітного переказу про будування Вавилонської вежі. В цьому зміст і щоразового усвідомлювання нації як кінечности. Призначення нації на вищому щаблі її самоусвідомлення формулює найкраще, найповніше, найлаконічніше Володимир Соловйов: «Брати участь у житті Вселенської Церкви, в розвитку великої християнської цивілізації, брати участь у цьому мірою сил та особливих обдарвань своїх, ось у чому, отже, єдина істинна мета, єдина істинна місія кожного народу» («Русская идея», Брюссельське видання 1952, стор. 16).

Нація як колективна свідомість

Виходячи з заложення нації як самосвідомої кінечности, я маю так само на увазі й той зв'язок живих, мертвих та ненароджених, який так чи так стоїть у стосунку до діяльности кожного індивіда. На найбільшу пошану як людина, як мічений Всевишнім Його витвір, заслуговує той, хто діє в цьому зв'язку з мертвими й майбутніми не інстинктивно, а в повному озброєнні власного самовідповідального інтелекту. Тим то для того, хто трактує національний чин як форму колективної свідомости в часі й просторі, звичайно ж найприємніше мати до діла з особистостями радше винятковими, ніж типовими, з особистостями, які входять у гурт творчо, а не автоматично, мисленно, а не безкритично, якісно, а не чисельно. Нація це один з найбільш дійових рівноважників між людиною та світом, це застережник, досить сильний для того, щоб стримати безмежний індивідуалізм, і досить слабкий для того, щоб вийти на диктатора над людством, перетворивши людство на всесвітню отару.

Нація — рівновага між людиною та світом

Практична історія націй

Але практично історія націй це рідко історія індивідуальностей. У тих же випадках, коли певний проміжок часу національного чину йде під знаком виразної й сильної особистости, це рідко — чин позитивний, чин, приймовний поза межами даної національности. Історія це переважно історія масової психіки. Віривши непохитно в кожноразову можливість перетворення чину отари на чин усібленої свідомости, мусимо, проте, розглядавши історичне взаємнення між Україною та Росією, говорити таки загально: «українці», «росіяни».

Неруські народи

Полишаємо на боці взаємини з Росією тюркських, кавказьких та монгольських народів, які історично довше чи коротше належали до російського політичного комплексу. Тут не існує жадна проблема — покищо принаймні. Не зважаючи на посилену русифікацію та постійні теперішні усні й друковані заяви висунутої назовні більшовиками еліти цих народів про те, що, мовляв, «лише у співпраці з великим російським народом» змогли розвинути культуру й політичне життя цих народів і що, мовляв, російська мова є їхньою «другою рідною мовою», — отже, не зважаючи на все це, свідомість відрубности від Росії в цих народів загалом настільки гостра, що, на випадок розвалу СРСР, вони негайно й безболісно перестануть бути «росіянами», а витворять власні форми життя абож приєднаються до тих готових, споріднених релігійно чи національно комплексів, до яких тягне їх їхня свідомість та лежить їхнє серце.

Чотири руські народи

Центр ваги проблеми — у взаєминах тих народів, які усвідомлюють своє безпосереднє спадкоємство від старої Руси, головним чином — мовно, але також — і через саме слово «Русь», що міститься в їхньому національному імені. Костомаров відрізняв дві таких народности. Насправді їх є чотири. За самою назвою це, крім великоросів та білоросів, також і українці: слово «малорос», яке, волею історичних обставин, перетворилося на синонім чогось засадничо меншевартного, звичайно ж, іще для Хмельницького та Мазепи мало зовсім інше значення, наприклад — у формулі «Україна наша Малоросійская». З другого ж боку, назва «русини», що її вживано на Галичині до зовсім ще недавнього часу, була так само архаїчним відблиском киево-руського переємства.

Але до руських народностей належать безумовно також і козаки, хоч вони й не мають у своїй назві цього слова, лише суть об'єднані двома основними східнослов'янськими мовами: великоруською та українською. Вони мають власні терени дій, власну народну культуру й побут, власне, часто цілковито незалежне історичне минуле, а головне — власну, інтуїтивно безумовну національну, по-своєму руську, свідомість.

У своїй вартій уваги розвідці «Україна і Росія», надрукованої у журналі «Меч і Воля» (ч. 9, травень 1953), отаман Т. Бульба-Боровець, говоривши про

Становлення великоруської нації у взаєминах з іншими руськими націями

історичні взаємини українців та великоросів, цілком слушно визнає, що справа тут «не в якихось спеціальних рисах „монголізму” й „динаризму”, як то часто люблять твердити наші расологи, навіть не в гаданому нахилі московської ментальності до руйніцтва. Справа просто в тому, що тут дійсно зіткнулися дві ментальності, наскрізь чужі одна одній, з яких одна довгий час перебувала в стані підкорення в штучному імперіяльному творі (мова про імперію Рюриковичів. — І. К.), а тепер ось, із занепадом імперії, вирвалася, нарешті на волю».

Ця думка формулює те, що твердили вже й перед тим деякі проникливі історіософи, як от той же Юрій Липа. Вона є ґрунтом і основою також цієї нашої спроби, яка в кульмінаційній частині якраз і має з'ясувати історію взаємин руських народів з погляду не національного суб'єктивізму, не коштом вишвалювання українців на некористь великоросів, лише з погляду цієї доглибної суперечності двох національних ментальностей, вичутної гостро всіма, або майже всіма учасниками цих взаємин, але так надзвичайно тяжкої до формулювання.

Придивімося ж тим часом ближче до історії великоруськості.

Самовистачальність великоросів

Коли говорять про нахил великоросів до експансії, до поширення своїх господарчих, а відтак і політичних здобутків, то в мене щоразу неминуче виникає відчуття, що в цьому твердженні потрібна якась ґрунтова коректива. Принаймні безсумнівним мені видається, що самих великоросів як таких, тобто гущу їх як народу позначає якраз якась спеціальна нехіль до Півдня, природне бажання будь-що від нього ізольоватися. Русько-візантійська місія держави Іванів, починаючи від мало ще з цього погляду усвідомленого чину Івана Калити і кінчаючи Третім Римом Івана III, є лише і виключно виплодом самої династичної свідомості Рюриковичів. Великоруським масам вона була такою ж чужою й неприймочною, як і русько-візантійська місія Рюриковичів старої Київської Русі. Зо смертю останнього прямого Рюриковича, Федора Івановича, природно вмерла й сама місія, і в виразному, нехай і короткотривалому періоді властивій великоруської історії, що наступив за царювання перших Романових, виразно ж — і негайно ж! — вияскравилася органічна хибність ідеї поєднання великоросів та українців в одному державному твориві. Нічого либонь немає характеристичнішого для доказу цього факту, як та вперта, непоступлива, послідовна й засаднича опозиція боярської Думи супроти поданого на її розгляд проекту Хмельницького щодо воєнної та політичної федерації України з Московією. В уявленні природного великороса Південь, «україну», тобто землі поза Геркулесовими стовпами його, великороса, світобудови, населював нарід таємничий та незбагнений, не то литовці, не то поляки, загалом же якісь мітичні нібелунґи — «черкаси». Формула «и Малыя и Белья Руси» в титулі царів Михайла та Олексія вживано виключно за кремлівською інерцією, коли ж то доходило до фактичного, так би мовити, унявнення цього титулу, то кожен чин у цьому напрямі довгий час розбивався об антирюриковичівське, тобто наскрізь націоналістичне наставлення московської еліти. І прийнявши фантастичний та темпераментний проект Хмельницького під свою «высокую руку», Москва сливе негайно ж постаралася спихнути бодай частину тягара на плечі поляків у компромісі Білоцерківського трактату.

Велику плутанину в це, і без того самою історією заплутане, питання вносить той, хто твердить, що ота нехіль, той споконвічний ізоляціонізм впливає з ніби то притаманних «москалям» дикости й варварства. Безумовно, що козацька Україна, стояючи, через всю тодішню постійну участь у справах Кракова, Варшави, Відня, в осередді європейських проблем, носила в собі незрівняно більшу кількість загальноєвропейських рис, і з цього погляду «суздальський хаос» великоросів являв (і являє аж досі) образ неймовірної відсталості. Проте, з другого боку, патріархальна первісність з її «общинними» властивостями являє собою притаманність далеко не самих лише великоросів (порівняти хоча б наших гуцулів з їхньою родовою кривавою помстою й сливе офіційним інститутом «любасок» при «газдах»), а сама з себе їхня відрубність походить з інстинкту самоствердження, натурального й виправданого в кожній людській громаді.

Самодатна європеїзація великоросів

Коли великоросам судилося на певному щаблі своєї історії таки ввійти до європейського комплексу, то вони довели цілком виразно, що шлях їхній до цієї мети міг би стартуватися не з зовнішнього малпування того, що їхній вдачі неприймовне й противне (і до чого їх пізніше силоміць спонукав Петро I), а з власної яскраво позитивної сторони саме цієї їхньої відрубності. Майже

негайно з установленням національної держави Романових, яка на певний час увільнила великоросів від чужих його психіці імперських концепцій (ба навіть Москва, по стані агресії, опинилася відразу ж у стані оборони — від агресії козацької: «Смутное время», Степан Разін), — розпочався й розквіт чисто великоруської національної культури.

Европеїзм цього ренесансу, час якого хронологічно збігається з останніми роками царювання Олексія і особливо з періодом правління царівни Софії, «західняцтво» аристократів кшталту Оболенських, Прозоровських, Матвеевих, Морозових. Голіциних — було якимсь самозрозумілим. За допомогою німецьких та білоруських культурних сил, але з великоруським ядром в основі, виник у Москві тоді перший національний театр, двірська «комідійная хоромина». Великої глибини, сили виразу, ба навіть рафінованості досягла тоді великоруська літературна мова — працею цілого покоління письменників великого формату, від князя Катирьова-Ростовського аж до протопопа Аввакума. Цей органічний процес, що тривав блискучо і був гвалтовно перерваний новим імперіалістичним втручанням Петра, все-таки довго ще опирався насильству офіційної політики і далшим тягом давав назовні такі коштовні вивіти духової та мовної культури, як от твори Лескова, Мельнікова-Печерського, Пришвина, що репрезентують національне великоруське Я в історії Росії.

Отже, взяте саме в собі, це явище — жадною мірою не «дичавина», не «хас». І поетична творчість, приміром такого Кюєва або Есеніна — це лише образ трагічної деградації національного духу, якому не дали піти притаманними йому стежками.

Саме ці позначки національного духу в найкращих його виявах дають уявлення про те, на що здібний був би, притаманно собі самому розвиваючися, цей народ, тією ж мірою обдарований, тією ж мірою злочинний, тією ж мірою добродійний, що й інші народи минулого та сучасного. Буття бо кожного народу, само в собі, визначається перевагою індивідуальностей того або того народу — в той або той час. Коли між цими індивідуальностями з'являються такі, що виходять поза межі національного, вони тим самим стають ланкою між народом та всім людством, і це особлива сторона питання, про яку мова на іншому місці. Говоривши ж тим часом про духову історію великоросів як таку, відмітьмо той дуже важливий момент, що до психологічного большевизму, до того, що в нас примітивно називають «кочовницькою психікою москаля», великоруський народ призвело не якесь спеціально вроджене зло його національної вдачі, а якраз гвалтовне зривання з усіх його природних устоїв та притаманностей.

Великоруський народ насамперед сам став об'єктом імперіалізму — з боку кожноразсвих своїх вслодарів, які, починаючи від Петра (поминувши навіть легенду про його німецьке кривне походження), були носіями чужої природному великоросові ментальності. Саме дякуючи своїй чисельності, цей народ являв собою бажаний матеріал для інструменту на поширення й підбій, і держава Петрів та Катерин розпочала до деталей обдуману й розраховану послідовну боротьбу за душу цього великого народу.

Його дослівно примушувано до імперіалізму. Відбувався один з найбільших парадоксів світової історії. Еліта, чужа народів духом (знов таки не говоривши вже про походження), тягнула його до європейської цивілізації, без перейняття якої не могло бути й мови про імперіальну ривалізацію, — і рівночасно дедалі більше й більше ізолювала народ в його колосальній масі від європейської культури. Народ же, опираючися всіляко впливам чужої цивілізації, стремів саме до глибин «заморського» Заходу, до духу його культури. І це було природно, бо не може не стреміти до відвічного осердя християнства народ, раніше або пізніше причащений до християнського духового світу.

Невтаємничені в суть проблеми не можуть збагнути, яким то чином за стільки років большевицького панування «російський народ» ні разу не зробив поважної спроби повстати в ім'я своєї свободи. Але ж справа в тому, що цей «російський» народ не міг повстати так само й тоді, в ті часи, коли над ним панували всі оті голляндці, остзейці, німці, насамперед же українці, збірні імперіальна еліта. Повстання, які вибухали приблизно два рази на сторіччя, проходили як правило по лінії козацькій (Разін, Булавин, Пугачов), тобто з рамени іншого руського суперника Росії, який завжди протиставляв імперії власну концепцію і майже завжди — власного «анти-імператора». Але якщо відбувалося вряди-годи навіть чисто великоруське, селянське повстання, воно однак могло йти в площині лише соціальної — і ніколи, навіть натяком, не під національним гаслом.

Гвалтовна европеїзація великоросів в імперії

Руськість великоросів завжди була своєю, своєрідною, — чужою, раз-у-раз воруною супроти руськості інших руських народів. Успадковане від новгородо-київського перводжерела сполучилося з душею самостійною, відрубною, і руськість тут дала варіант цілком осібний — я намагався показати це вище. Та — все ж таки це була руськість, нехай видозмінена, можливо спотворена, але руськість, тобто колективне уявлення про певну місійність, першою мірою місійність православ'я, південно-східної слов'янської форми вселенського християнізму.

«Праве славлення» Бога і, отже, місійна постава супроти всіх тих, хто славлять Його «неправо», вже в часах київської імперії існували не суцільною ідеєю, а у вигляді її, мовити б, первісно-національних варіантів. Витворився варіант власного православного місіо- (і месіа-) нізму також і у великоросів. Саме в цю серцеву струну руськості великоросів був скерований чин їхньої еліти. За математичним розрахунком збірною імперіального мозку крок по кроці досягано такого стану, щоб в уяві мас дедалі тісніше спліталися поняття великоруськості та російськості. На наступному по петро-катерининському етапі становлення імперії, на етапі олександро-миколаївському сплетення понять перетворилося на сливе цілковите зрощення їх, і в загальній інерції дедалі слабшими ставали — і без того лише поодинокі — голоси ідеалістів «допетровства».

Таким чином, за виразно свідомим пляном сплївши докупи цю видимість однозначності духової місії народу й політичної місії держави, утотожнивши поняття «великоруськості», «руськості» та «російськості», інженери імперії відразу ж позбавили великоросів можливості протестувати. Ідеї сплутались, енергії розділились, ясність національної інтуїції, що от-от мала досягти ступеня національної свідомості, була закаламучена. Тут безсилі були найсвітліші голови, такі, як Рилєєв, Бакунін, Володимир Соловйов, що намагалися всіма силами протестувати проти цієї неймовірної з морального погляду суміші візантинізувочої вселенськості з дедалі міцнішим великоруським — уже імперіальним! — шовінізмом. Протест неминуче вдарявся об це в віках заклає коло: великоруськість-руськість-Росія.

Коли всеросійська інтелігенція, перейшовши дитячі хвороби вольтеріанства, вільнодумства, «разночинного» нігілізму, доросла нарешті до того стану, що була вже спроможна замінити собою бюрократично-військовий і офіційно-православний мозок імперії, коли вона готова вже була взятися до лікування внутрішніх недуг Росії — сталася большевицька революція. Загнана в глибокі глибини воля великоруського народу до самоствердження — вирвалася таки на свободу, але як! Цей стихійний вибух спотвореної до невпізнання національної волі знов — відразу ж — потрапив у лабеті математичного розрахунку, але тим разом з боку умів ще більш холодних, ще більш нищих. Ба — на високого виміру ідеалістів виглядають якийнебудь Безбородько чи Потьомкін, Катков чи Погодін у зіставленні з такими морально докраю огидними постатями, як Троцький і Сталін.

Революцію побудовано було таки знову — на змішуванні понять. «Свободу» утотожнювано з «народністю», «світову пожежу» з «національною гордістю великоросів». Граф Лев Толстой по смерті був канонізований у вигляді «зеркала руської революції», а живий граф Олексій Толстой став добровільним утотожнювачем імператора Петра з імператором-наркомом. Мовляв Максиміліян Волошин: «В комиссарах дух самодержавья — взрывы революции в царях».

Те, що могло дати єдиний безкровний вихід великоруському національному духові з його ненормального стану, саме — дедалі зростаючий космополітизм всеросійської інтелігенції, який рано або пізно призвів би до природного розпаду імперії на усамостійнені її складові частини, ця можливість була перекреслена, відсунута на історично невизначений час і заступлена чином зовсім іншого порядку.

Большевицьку революцію роблено на ще більш спотворених властивостях національної вдачі великоросів, ніж ті, на яких становлено Російську імперію. Чорна магія з Ціммервальду й Кінталю розраховувала вже не на православ'я, не на як-не-як світлу інтуїцію народу, а виключно на тіневу сторону його душі: на стихію, на інстинкт руйнування, на віками накопичувану злобу проти тих, хто потворив обличчя народу, що перетворилася нарешті на злобу проти всіх і вся. Надзвичайно виразно змальовує це Воронський, автор славетної книги «По живу та мертво воду», один з найрафінованих інтелігентів старобольшевицької школи, писавши (з приводу творчості письменника Пільняка) так: «З Петербургу жовтень завів Росію до Москви. Революцію робив народ, що виліз із сільських хат, лісів, від полів диких та житніх (в оригіналі «аржаних». — І. К.),

чорна кістка, мужик. І ніякого інтернаціоналу нема, а є народна, національна, чисто руська (автор розуміє, звичайно, великоруську. — І. К.) революція, що в ній народ насамперед порахувався з усім нанесеним, непотрібним, з поміщиком, з інтелігенцією, з деспотизмом.» І — «уму республіка, а сердцу матерь Русь!» — в екстазі остаточного затемнення понять витукував тоді один з найвизначніших поетів червоного смерку великоруськості.

Грано грандіозну трагедію народу, якому спершу відібрали обличчя, а тепер дали волю стверджувати себе тими скаліченими членами, які лишилися при організмі, вже не керовані нічим цілеспрямованим, нічим творчим. На креслярських столах світової революції для великоросів зготовано було потворну суміш безобличного інтернаціоналізму з дикунським поглядом на чужу власність, і це як сурогат мало заступити той творчий космополітизм національної свідомості, який нормально розвивається високим духом окремих одиниць. Зведений як декоративна фігура на фальшивий п'єдестал, цей народ, позбавлений свого правдивого Я, мав відтепер, силою своєї маси, відбирати й нищити інші Я.

*Большевізм:
штучний вели-
коруський імпе-
ріалізм*

З большевізмом настала доба вивершеного великоруського імперіалізму. Примус нарешті створив нову органічність. Зрозуміло, чому в цій добі виклято слово «космополітизм», зрозуміло й те, чому спинено в її розвитку ту мову імперії, мову російську, мову наднаціональну, що в її надрах і на її культурних осягах почали вже були викристалізовуватися національні руські мови, кожна із своїх істотних перводжерел. Цю російську мову, мову Пушкіна, Хлебнікова й Пастернака, втративши її в революції, але так само й зв'язки з її великоруською національною первоістотою, заступлено тепер волею-неволею похідним большевицьким воляпоком, здегенерованим до стадії абсолютного примітиву.*)

Втрата національної мови є такою ж мірою трагічним вислідом особливої ролі великоросів на переплутаних стежках Російської імперії, як і втрата ними, суттю, своєї національної назви. Практично жадного перетягнення немає в тому, що ми тільки самих великоросів називаємо росіянами, а не тих усіх інших, кого росіянами намагаються — особливо на еміграції — називати вони самі. На щастя, в нашій мові слово «руський», зарезервоване здавна, зберегло й сьогодні зовсім відмінне значення від уживаного в російській мові. І це слово ми матимемо завжди, як протиставне, надалі, коли, говоривши про російський імперіалізм, утотожнюватимемо його з великоруським. Тяжким мemento і, можливо, спонукую до відродження в невиразному майбутньому звучать слова Г. Федотова, який свого часу писав був до росіян, намагаючися втрату гоїти втратою ж. «Утрата імперії, — писав він (у ньюйоркському «Новом Журнале»), — є моральне очищення, визволення російської культури від страшного тягаря, який викривлює її духове обличчя.» Ці слова кришталєво чесного великороса можуть колись здійснитися, як є потенційно здійсненна зрештою кожна земна утопія. Але тим часом великороси, через імперський примус, є росіянами, і росіянами є ті, хто, різні походженням, з великоросами зрослися.

*Великороси —
росіяни*

Російський імперіалізм чистого, «царського» вигляду являв собою спробу руських народів — через своїх руських і неруських провідників — усталити форму спільного існування в межах єдиної держави, зразком для якої мала б служити стара Русь.

Історія Росії є лише передісторією до імперії большевиків. Але російська історія дає прознати в ній і іншого роду рухи та чини, які часто не виходили із стану зародка, проте зародка настільки виразного, що збагнення й повне усвідомлення їх сукупності підказує вже сьогодні розв'язки на всі майбутні можливості.

Я маю на увазі найпершою мірою внутрішню історію другого великого партнера «руської ідеї», постава якого в загальній історії Росії, на відміну від постави народу великоруського, була активною. По змозі короткий вгляд в історію українців великою мірою полетшить розмежувати поняття, якими тут увесь час оперується — «великоруськість», «російськість», «руськість», — коли ми дійдемо до кульмінаційного пункту сукупної історії цих двох народів, а тим самим — кульмінаційного пункту цих наших нарисів: до зіткнення російсько-большевицького імперіалізму з розвиненим до ступеня національної свідомості буттям інших руських народів.

Отже: український чин в історії становлення Росії.

* Це свідчить на дуже виразних прикладах еміграційний філолог Л. Ржевський, до брошури якого «Язык и тоталитаризм» (у вид. Інституту вивчення історії та культури ССРСР, Мюнхен 1951) відсилаємо зацікавленого читача.

*Козацький пе-
ріод на Україні*

Звичайно, на початках російського імперіалізму про ролі українців як українців можна говорити лише умовно. XVII сторіччя — від початку до кінця сторіччя козацьке. Починаючи від московсько-тушинської держави царя Дмитра та його наступників (1605-1612) з її екуменічно-«західняцьким» підложжям, з її виразним місіонізмом, попри етнічно-українське походження великого якісного відсотка діячів цієї доби (головний вершитель долі цього яскравого історичного періоду, отаман Заруцький, був родом, наприклад, з Галичини), — це був чин не українців, а саме козаків, як виразно вже самоусвідомленої нації з власним проєктом імперіального переустрою Сходу Європи.

Усю грандіозність розмаху цієї козацько-руської ідеї можна збагнути щойно тепер, з великої історичної перспективи, особливо після з'явлення ясновидних розвідкових праць Липинського. Проєкт переустрою безмежних теренів колишньої Київської Руси під імперіальною зверхністю традиційної корони, але на цілком нових демократичних засадах, завзято заходилося здійснювати один по одному козацькі провідники.

*Монархічна
ідея козацтва*

З погляду послідовно-монархічної ідеї цього чину національне походження «традиційної корони» не грало жадної ролі — важливою була лише й виключно її імперіальна легальність. Так для Конашевича-Сагайдачного, як і для Хмельницького в першій фазі його дій — обох духових вихованців «Червоної Руси», отже знов таки Галичини, — такою легальною короною майбутньої козацької імперії була корона Владислава, корона польська. В очах першого з них націоналістична династія Романових була, звичайно ж, «узурпатором» на етнографічних теренах одного з руських народів, що мали б стати складовою частиною нового європеїзованого Сходу, і в своїх походах на Москву Сагайдачний був далеко не тільки кондотьєром Речі Посполитої, а значно більшою мірою безпосереднім переемцем тушинських ідей. Для Хмельницького Романови були вже володарями встояної держави в другому поколінні, репрезентантами як-не-як руської ідеї у формі «руської віри», що її традиційністю так високо дорожив сам він. По багатьох невдалих спробах із польським магнатством «Русь» Романових виглядала на єдину силу, що могла б надати монархічній легальності козацькій державі — і тільки в цьому й полягав сенс і зміст Переяславського договору.

Але для інших козацьких провідників, для Дорошенка, для Мазепи роялістичним легалізатором міг бути, залежно від кон'юнктури, володар походженням навіть не руський, взагалі не слов'янський, як от турецький султан, шведський король і так далі. Наприклад, Мирович, останній лицар козацької імперіальної ідеї в її південному варіанті, проєктував на «козацького імператора» Івана Антоновича, постать, з погляду національності, вже цілкомво темного походження. Тут, у цій нездійсненій козацькій державі, за яку пролито було стільки крові, символ її, особа монарха, мала надати їй лише традиційної ваговитости в очах Заходу. Тим то, за час майже двістлітньої політичної історії козацтва, аж до повного вібрання її в себе Російською імперією, при незмінному змісті її руської ідеї (місія «кгрекорускоѣ вѣры»), так часто змінювано видимість її зовнішнього символу.

*Розбіжність
козацьких та
українських ін-
тересів*

Цю козацькість нашого XVII і сливе всього XVIII століття треба конче мати на увазі, щоб уникнути багатьох історичних непорозумінь, першою ж мірою — багатьох невірних претенсій «правнуків поганих» до «славних прадідів великих». Основний терен дій козацчини, щоправда, становила українська етнографічна територія (хоч раз-у-раз дії ці розповсюджувалися й на інші терени), але до внутрішньої — духової — історії українського народу вона мала приблизно те саме відношення, що й політична історія Польщі або Росії на землях України. Те, що образ «козаченька» так нерозривно, здавалося б, зв'язаний з українським пісенним фолкльором, є вислідом такої ж історичної плутанини, як і аберация понять «руськості» й «російськості» в сьгоднішній свідомості всіх руських народів, таких близьких і водночас таких чужих одне одному.

Ті, кого ми, за романтичною звичкою, називаємо нашими прадідами, були насправді чужородним тілом в Україні, чужородним і з погляду кривого походження, і з погляду політично-релігійної місії. Це була цілком окрема нація, «нація на конях», нація в стані перманентного походу, нація з відрубною психікою, відрубною руською свідомістю і, за всіма ознаками, з цілком відрубним як натовді варіантом руської мови. Супроти чистоукраїнського населення ця козацька нація стояла в тому ж відношенні, що й пізніше еліта Російської імперії супроти великоросського народу, лише в даному випадкові із значно меншим ступенем зацікавленості в ототожнюванні себе з цим населенням. Оточений козакизованими поляками, молдованами, семигородцями, татарами-вихрестами, ба навіть німцями,

ба навіть шотландцями, спираючись на військо, яке, нехай у більшості й українського походження, відразу ж, бравши мушкета в руки, денационалізувалося, — козацький гетьман Хмельницький борюся тільки й виключно за національно-козацькі привілеї, утримання яких давало шансу на здійснення проекту козацької держави. Якщо при цьому він (як і його попередники) входили у взаємини з представниками свідомого українства, з братствами, з міщанством, з духовенством, то це були взаємини міжнаціональні, залежно знов таки від кон'юнктури то дружні, то ворожі (як от у випадку з українськими міщанами Львова, які, на початку ж повстання, відкупилися були від козаків як від чужо-окупаційної потуги). Свою руськість Хмельницький виводив не з України, а не більше й не менше як від готського володаря Одоакра (див. його Білоцерківський універсал 1648), і коли він іноді погрожував, що виб'є з «ляської кормити весь народ руський», маючи на увазі довоколишній народ український, то це була, звичайно ж, лише демагогічна ставка на крайній засіб — на стихію мас — на випадок, якби не подіяли безпосередньо його раціональні державотворчі доводи. Як він насправді ставився до інтересів цього «русського народу», ми знаємо з таких вимовних фактів, як карання «на горлі» ворохобників проти Зборівської угоди, що в наївності своїй потрактували козацьке повстання як чин визволення таки України, або масове віддання в ярм українських селян як плату за татарську військову допомогу.

Саме в цьому антагонізмі козацьких інтересів з національними українськими й заховано доглибну причину перманентних поразок нашої історії, якої причини так уперто дошукуються покоління дослідників. Козацький плян поновлення штучного імперіяльного твору старих Рюриковичів, нехай і в зм'якшеному, уяскравленому через козацький демократизм варіанті, був для внутрішньої, духової України такий же неприйомний, як варіант Російської імперії на початках своїх був неприйомний для національного духу великоросів. Козацькі провідники діяли на власний ризик, спирались вони у своїх діях виключно на власну націю, і відповідальність за цю блискучу й трагічну історію лягає виключно на них самих. Послідовна шереха козацьких чинів, починаючи зі спроб захопити територію Московщини збройно, пізніше — опанувати її якісно через добровільну військову унію (Переяславський договір), отже — перші кроки до спонукання великоросів стати партнерами в цьому первісному варіанті російського імперіалізму; далі — різноманітні варіанти поправок до цього імперіалізму, як от Гадяцькі пакти Виговського, кам'янецька держава Дорошенка, шведсько-польські комбінації Мазепи, Орликів проект конституції, Капністів меморандум до західних потентатів тощо, тощо — все це не належить жадною мірою до внутрішньої історії українського народу. Воно робилося понад його головою, проти його волі, без його санкції. Тим то українці морально не відповідають ані за шведчину (причина поразки Мазепи), ані за Переяславський договір (причина провалу другої фази діяльності Хмельницького), як, з другого боку, укладаючи 1654 пакти з боярською Думою, Хмельницький не був ані благодійником українського народу, ані його зрадником. З погляду національно-козацьких інтересів «п'яний Богдан» діяв цілком консеквентно, і претенсії до нього Шевченка й наступних українських поколінь, у суті речі, безпідставні.

Внутрішня історія українців

Початки внутрішньої української історії, становлення національної самосвідомості українців сховано в тій же славетній «темряві й незбагненності», що й початки слов'ян взагалі, а зокрема — решти руських народів. Але безумовно, що вже у XII сторіччі можна говорити про відрубну українську психіку, і мова «Слова о полку Ігореві» незрівняно ближче відає цю психіку, ніж, приміром, опосередкована чужородними впливами мова козацьких літописів. На відміну від козацького космополітизму і у схожість із великоруською психологічною автаркією ментальність українців завжди була націоналістичною. Українську історію, до 1917, засвідчено переважно як чин культурницький — творення культури народної й книжної, — і кожне чисто-українське національне відродження починалось насамперед як відродження мовне: так за доби барокко, так і за доби романтизму. Під цим кутом зору українці з усіх руських народів найбільше споріднені з білорусами, з якими вони певний час існували у спільній руській державі в її литовському варіанті.

Руськість українців

Руськість українців також своєрідна, відмінна від руськості інших русичів. Свідомість певного місійного чину ґрунтувалась тут на надзвичайно гостро розвиненому почутті моральної справедливості, але це почуття мало не те екстатично-релігійне зафарблення, що в великоросів у їх національному становленні, а радше морально-сьогобічне. Християнство українців гармонійне, «наскрізь етичне», як висловлюється в цитованій вище статті от. Бульба-Боровець, що не

має нічого спільного з християнськістю великоросів, яку визначають «з одного боку цілковито прагматичне ставлення до Бога, з другого — розкольніцька гістєрична екстаза».

Це, однак, слід розуміти як певну суму індивідуальних ментальностей, яка єдино характеризує обличчя народу. Поза тим, українці, звичайно ж, не є жадним містичним «народом-богоносцем», як не є ним і росіяни.

Отже — гармонійність. Вживаючи цього слова, я маю на увазі саме окреслення, а не його оцінку, бо в гармонійному стані, тобто в стані погодження можуть перебувати між собою властивості виразно негативні. Так і було з українцями раз-у-раз. Своєрідну гармонію їхньої вдачі становило не раз поєднання найфантастичніших мрій про переустрій усього людського життя, мало не в глобальному вимірі, з неймовірною провінційною наївністю, ба навіть дїгвацтвом. Цією рисою, що їй з легкої руки Гоголя дано назву «манїловщини», позначено багато українсько-руських проєктів, і в такому сенсі Народній Малахїй являє собою того ж роду національний український тип, як Пер Гюнт — національний норвезький.

Манїлов — Народній Малахїй: Пер Гюнт Українці

Фатальне в історії України

Як і історія росіян, як і історія зрештою всіх великих народів, історія українців знала багато нездійснених можливостей, — і з них три варто либонь уважати за фатальні. Йдеться про знехтування ідеї корон Із'яслава й Данила, про недоцінення ідеї Берестейської Унії, висунутої й розвиненої від великих українців Іпатія Потія та Мелетія Смотрицького, і нарешті про вороже наставлення до ідеї гетьмана Павла, який уперше надав козацькій формі гетьманату чистоукраїнського роялістичного змісту. В усіх трьох випадках перед українцями відкривалася широченна перспектива піти власним шляхом як передова європейська нація, — і в усіх трьох випадках перемогла, як ми це називаємо сьогодні, «загумінковість»: у першому — боярська, в другому — міщанська, в третьому — соціалістична.

Таким чином, попри те, що певні зародки української самосвідомості — саме української, не козацької! — слідні вже, можливо, в добу мазепинства, правдива й самодатна політична історія українців починається значно пізніше, по тому, коли по «козацькій ребелії» й слід вигас. В окремій історії кожного руського народу на критичних щаблях його національного становлення завжди лишається щось недосказане — якісь невидимі нитки ведуть до мітичного праруського джерела і, переплутуючись, накладають на історичну долю цих народів смуги певного роду умовності. Але саме з погляду цієї умовності історію кожного руського народу треба починати з того моменту, в якому він своє самоусвідомлення маніфестує прийняттям національного імені. Те, що в XII столітті означало просто «околиця», «округа», в наступних — семантично коливалось між поняттям «край» взагалі, «наш рідний край» і цей, даний географічно «край», під чим в офіційних описах, адміністративному назовництві й народних піснях розумілося в різний час різні місцевості, слово «Україна» — без додатку «козацька» чи «малоросійська» — як поняття національно-політичне вперше вжито щойно в документі кирилометодіївців, у «Книгах битія українського народу». Слово «українець», якого не знав ще й Шевченко, створила інтелігенція, самоусвідомлена еліта народу — щойно десь у другій половині XIX сторіччя. Ми — одна з наймолодших націй світу.

Українськість як форма руської свідомості

Це чітке відмежування від загальної історії Росії, з одного боку, і від територіяльно-української історії козацтва, з другого, це чесне й одверте визнання своєї молодості й сливе безтрадиційності — в жадному разі не повинно правити за підставу до меншвартнення українців ані в очах сусідів, ані в очах їх самих. Кожне Богом покликане до життя явище дістає право на існування вже самим фактом свого народження.

Щоправда, пересічний інтелігентний українець, який протягом сторіч при звичайстві мислити себе як складову частку всеросійської еліти, той українець, чия «манїловщина», пересаджена з хутора на імперський ґрунт, як правило перетворювалася на свою протилежність: на феноменальну западлівість, навіть у несенні найдрібніших імперських обов'язків (славетний «хахол-службіст» російської армії!), — а чия природна схильність до фантазії ліставала тут змогу реально виявити ініціативу і так сильно прислужилася до надання імперії зовнішнього блиску, цей українець у першу хвилину був розгубився, коли імперія раптово впала і його було дослівно виштовхнуто до самостійного життя. Імперія впала не тоді і не так, як того сподівалися позитивні сили, що поступово визрівали в її надрах. «Нас примушено взяти свою долю у власні руки» — так записано мало не в усіх деклараціях незалежності держав 1917—1918.

*Раптова само-
стійність Укра-
їни*

*Мовотворчість
як яскрава укра-
їнська форма на-
ціональної свідо-
мості*

*Точки непри-
кладання сил*

*Осередній
пункт російсь-
кої проблеми:
спільна „руська
душа“*

Проте, шок швидко минув. Попри всі фатальні помилки, вчинені наслідком відсутності правдивої національно-державної традиції, українці, поряд з іншими народами колишньої Російської імперії, досягли феноменально багато: за короткі роки повної незалежності і на перших порах нової окупації, коли найрафінованіші методи втримування не могли нічого вдіяти супроти цієї віками накопичуваної і тепер звільненої енергії. Якщо Україна не мала часу, як от, приміром, балтійські країни, довести свої державотворчі здібності світові, то вона все-таки встигла довести їх собі самій, — а це не менш, ба навіть може й більш важливо.

«В началі бі слово» — ніде, можливо, в історії націй це новозавітне речення не діставало такого різючого змісту, як саме в історії української національної свідомості. З усіх визначень нації одне безумовне: українець це україномовна людина, яка свідомо послуговуючися своїм «язиком», творить, вкупі з одномовними, окремий «язик», окрему націю. Українське XIX сторіччя це сторіччя мовотворення — від незграбного, зумисне нищого діалекту Котляревського до шляхетної національної мови Куліша. Наше ж сторіччя — це сторіччя українського моворафінування, мовних подвигів Зерова, Ніковського, Тичини, Рильського, Яновського, Йогансена, Аркадія Любченка, Маланюка, Антонича, аж до вершин мовотворчості Ореста й Барки.

В цьому українському мовному становленні розкривається ще одна сторона української руськості, нехай і в перверсійному вигляді: амбіція суперництва з мовою колишньої імперії, посталою на ґрунті великоруському — з мовою російською. Якщо сьогодні вороги української незалежності твердять, що мови українських поетів, мовляв, мови «галічан» не розуміє народ, то цей факт має дослівно те саме значення, що й факт нерозуміння великоруськими селянами ані слова з «Євгенія Онегіна», коли їм його, десь невдовзі по смерті автора, читано вголос. Початки кожної мови, потреба в якій виникає з певним становленням свідомості, завжди штучні. Але ця штучність — мистецька штучність, вислід акту творчої волі й вчування. І так чи так, сьогодні мовою Барки й Ореста вже можна, не вживаючи жадного російського слова, перекласти найсконплікованіший текст — включно з Джойсовим «Улісом».

Проте, історія української мови це історія її фактичного неіснування. Багатюща, одиницями розвинена річ не може знайти правильного застосування, раз-у-раз потрапляючи під плуг імперської нівеляції. Так само й інші творчі, руські риси українців позитивно могли виявитися лише в будівнанні спільного руського творива Російської імперії: здібність ініціювати й здійснювати великі задуми з фантастичним забарвленням, здібність творити високу й оригінальну культуру, здібність, зрештою, бути акуратним і виконним сучленом великого державного тіла. З цього слідувало б неминуче, що коли здібний царський генерал Скоропадський легко й безболісно, з розвалом імперії, міг стати органічним будівничим Української Держави, а один із стовпів дореволюційної петербурзької мистецької культури, Юрій Нарбут, також без жадних внутрішніх борінь — її першим мистцем, то й Левицький з Боровиковським, які створили мистецький образ катерининської доби, за інших умов були б портретистами суверенних гетьманських дворів, Бортнянський став би автором перших українських опер, Безбородько — канцлером незалежної держави, Пржевальський і Миклуха-Маклай — відкривачами з її рамени нових земель і, нарешті, Гоголь, який клясицистичній мові Пушкіна надав її сучасної експресіоністичної глибини, відіграв би ту роль в творенні нашої мови, що її доля поклала була на старого Куліша. Проте, так не сталося, і для наших днів від сторіч лишився тільки дим нерозв'язної суперечки, що саме з цієї діяльності великих малоросів належить до української культури, а що ні.

Ця нерозв'язність походить від головного моменту російської проблеми, до якого ми тепер спробуємо щільно підійти. Про цей момент бояться звичайно говорити обидві сторони — і українська, і російська, — тут бо двокінцевість українсько-російського питання виступає з особливою явністю, і говоривши про цей момент, треба бути послідовним до кінця, а в даному питанні це завжди, для обох сторін, небезпечно. Спробуємо ж це зробити, не полохавшись небезпеки.

Є об'єктивною правдою, що всі три руські народи — український, білоруський, великоруський; козаки бо ще тоді не уокремились — рівною мірою пережили вікове татарське поневолення. Це спільне лихоліття, цей «общий котелок» нашої давнини не тільки дійсно багато в чому споріднили між собою народи, різні походженням та психікою і об'єднані первісно лише спільною вірою й спільною мовою імперії Рюриковичів, але й виробили ряд таких властивостей вдачі, які в своїй сукупності дають так званий комплекс «руської душі», — про чому те, що називають цим іменем на Заході, покривається і з нашим (українським)

поняттям «руський», і з нашим же поняттям «російський». Є в цій сукупності багато негативного з загальноєвропейського погляду (такий бо тільки погляд і може бути для всіх нас критерієм). Проте, наслідком великого страждання, виробились тут також риси високої гуманності, особливо зглибленого реагування на всяку несправедливість, неправду, насильство, — і тут, дійсно, цілком уже не можливо вирізнити, на котрій саме з руських народностей найтяжче позначився цей своєрідний комплекс Божої правди.

Я ще раз найвиразніше застерігаюся: не про якусь особливу місію «богоносництва» тут ідеться, і легенда слов'янсфілів мені цілковито чужа, як чужа вона кожному духовому католикові. Але, незалежно від того, що якийсь народ сам про себе думає, місія раси чи нації існує просто вже хоча б як своєрідність, як доповнення до всебічності людства: своєрідність позитивів і своєрідність хиб, що можуть також прислужитися позитивно для цілого. А в даному разі йдеться про чистий факт, про вплив історичних обставин на масову психіку, про утворення спільного духового ґрунту, на якому єдино могли зрости такі пророки оновлення людської душі, як Скворода, Шевченко й Достоевський, — точнісінько так само, як на ґрунті віковичної туги індійської душі зріс Магатма Ганді.

Ось цей факт існування реальної «русько-російської душі» і був найголовнішою підставою творення Російської імперії на ґрунті не лише самої великоруськості, але й руськості взагалі. Сильнішою тисячекрот від усякого озброєного кулака — аргументу клясичного імперіялізму західного зразка, — була гра Толстого на протиставленні «простої» мудрости «росіянина» Каратаєва «західній мудруватості» Наполеона, — як і гра Сталіна на почуваннях зросійщеного «советского простого человека» супроти узурпатора «родіни» Гітлера. В обох випадках — і Толстого, і Сталіна — ця гра є чистою спекуляцією, проте спекуляцією на як же ж рафіновано цілими поколіннями імперців підготованому ґрунті.

В опублікованій на початку 1944 в серії «розмов» («Краківські Вісті») «Розмові з росіянином» Юрій Ліпа наводить твердження свого співбесідника на користь російськості большевиків: вони, мовляв, «фактично і психологічно відділили цю територію від решти світу. Люди там привикли думати, що їм не треба позичати в чужинців нічого, бо мають усе в себе дома...». Це й є кульмінація вимушеної великоруської імперії, що постала нарешті як виквіт болючих — лише з поодинокими, дуже нечисленими світлими павзами — пологів імперії російської. Сама з себе цілком зрозуміла й природна річ перетворилася тут на містичну зброю, на могутню підставу для політичного імперіялізму, найбільш місяньського з усіх, які будь-коли існували. «Всі святи говорили по-російському» — в уяві пересічного росіянина, «щит Олегів на брамі Царгороду» — в збудженому маренні російської еліти.

Месіанізм русько-російський

Скажу більше: месіанізм далеко не завжди був лише маскою, що нею прикривалися зручні політики. Маска раз-у-раз зросталася з самим обличчям, і не доводиться сумніватися в суб'єктивній щирості тих царів і тих православних ідеологів, які царів оточували, в їхній місії руської справедливості супроти, наприклад, вірменів, загрожених свого часу тотальним винародовленням. Не доводиться сумніватися в певній позитивній стороні факту існування як-не-як великої слов'янської імперії, самий лише престиж якої давав психологічну базу для самоствердження менших слов'янських народів, сербів, болгарів, чехів, для виділення їх із турецького та німецького морів. Цей «список благодіянь» імперії, звичайно ж, дуже короткий — незрівняно довший список її злочинів. Проте, незаперечним вислідом спільної моральної руської бази є те, що навіть сьогодні, в умовах потворного двоподілу нашої екзистенції на збольшевізований «край» і затиснуту, скуту по руках і по ногах «еміграцію», не тільки рядовий червоноармієць кожної «російської» національності, але й усяк з нас тут, — не большевик і не росіянин — із чисто руською симпатією ставиться до змагань марокканських та туніських арабів, придавлених гниючим падлом французької імперії.

Цей комплекс «руської справедливості» становить собою, отож, найосновнішу базу існування кожної російської імперії і найголовнішу труднощ для психологічного подолання кожної російсько-імперської ідеї. Бо розбір імперії не становив би, зрештою, жадної проблеми, якби йшлося, по остаточному поваленні її, лише про розподіл економічних багатств у кожній з новопосталих національних держав, навіть — про розподіл зосереджених в імперському центрі набутків духової культури: про поворот, приміром, з Москви до Києва корони й трону Мономахових, «Остромирової євангелії», «Святославого зборника»... і, навпаки, про віддання росіянам назад, наприклад, поставленого ними в Києві пам'ятника Хмельницькому... Але при «розборі душі» діяла б не економічна, не матеріально-культурна рація.

*„Західняцька”
й „східняцька”
ментальності*

Тут не подіяли б жадні аргументи західняцької ментальності. Коли, наприклад, М. Брадович, у статті «„Легалізація” федералізму» («Український Самостійник» з 5. 7. 1953), пише, що, завдяки емігрантській російській пропаганді, на Заході закорінився погляд, мовляв, «в українській спільноті на чужитині існують дві течії — федералістів і самостійників», і що цей погляд фальшивий, то по стороні автора слухність, якщо мова про — жалюгідні якісно й кількісно — політично оформлені гуртки федералістів. Але шановний автор, ішовши за формальною логікою, цілковито пускає з ока суть явища: комплекс руського «східняцтва» переважної (якісної!) більшості українців. І якщо в умовах менш-більш спокійного ХІХ сторіччя гуманні руські властивості створювали не раз зразки ідеальних взаємин, ідеальної людської дружби — ось хоч би ставлення Рилєєва до козацької історії, ставлення Жуковського й друзів до Шевченка, ставлення Бакуніна до ідеї української незалежності, — то що вже говорити про дальшу «спільну долю», в умовах так званого апокаліптичного ХХ віку, за доби большевизму, в гітлерівській війні, в велетенських таборах примусової праці по сей і по той бік залізної заслони!

Жадні дешеві газетні штампи образу «тупого й жорстокого москаля» тут не подіють — вони лише досягнуть протилежної мети: відштовхнуть об’єкт подібного «пропагандивного оброблення» від ідеї української незалежності. Українську тугу за руськістю неможливо було б наситити самим обтинанням, самою лише сепарацією від того, що в руськості є спільне з росіянами. В наші дні від’єднати руських не-росіян від психологічної Росії можна лише в тому випадкові, якщо в межах якоїсь нової руської ідеї, висунутої українцями насамперед для самих себе, пощастить цілком і повнотою заступити те, що у внутрішній, мовити б душевній історії Росії склалося й живе для сьогоднішньої свідомості більшості русичів як невідкупна цінність, як величезний, вистражданий у віках спільний духовий ідеал.

Українська туга чи руськістю потребує повновартного поля діяльності

Проблема о два кінці

Загроза для українців

Отже: проблема «руської душі» справді двокінцева і необережне поводження з нею таїть у собі смертельну загрозу для обох сторін.

На перший погляд, ця загроза скерована в бік українців — принаймні тієї частини з них, яка у віках (або й усього в десятиріччях еміграції) відзвичаїлася відрізняти руськість від російськості. Дійсно, росіянам незрівняно легше, зручно маніпулюючи плутаниною понять «русський», «російський», «великоруський», підставляючи, як ярмарковий штукар, у потрібну хвилину то одне з них, то друге, то всі разом, — грати на спільних сторонах руської ментальності, на «общности судьбы и интересов», закликати до «общей цели» і при тому ізолювати «галічан».

Ідея великої спільної держави східніх слов’ян, духового царства росів, єдиної й неподільної Росії — вона, ця ідея ґрунтована на реальній спорідненості релігійній, культурній, ба навіть, з бігом часу, психологічній, ґрунтована на багато в чому спільній історичній долі й недолі, ґрунтована, нарешті, на віковій співпраці інтелігенції цих народів, співпраці то однозгідній, то ривалізаційно-антагоністичній, проте скерованій завжди на одну й ту саму мету: на по змозі найдосконаліше самоствердження руськості. Руська ідея це така ж явна речовистість, як кожна пан-ідея, — якщо прийняти, що речовистим у цьому Божому світі є саме ідея, а не щось інше.

Тим думку доведено до кінця. Я висловив її з усією категоричністю і всупереч тенденції, що її на еміграції намагаються зробити панівною. Найглибшим переконанням автора цих рядків є те, що українська справа може бути стверджена у світі лише шляхом найбільшої, найгострішої зрячості. Отже: зрячості історичної насамперед. Вдаючи, що ми не руси, що ми нічого спільного не маємо з тим, що спільне й «москалям», що ми не помічаємо витвореної у віках всеросійської єдності, — ми неминуче зведемо себе до ролі лише якогось етнографічного придатка чисеїсь — так чи так руської — концепції.

Таким чином, і з погляду існуючого стану на рідних землях, і з погляду історичної узаasadненості здавалося б, що таки повинно йти в руській царині до «природного зростання», до повного ментально-мовного злиття. Такий висновок і справді роблять і його всіляко намагаються зробити єдино обов’язковим носієм руської ідеї в аспекті її російської неподільності. Насправді висновок є діаметрально-протилежний.

Почнемо з того, що насамперед запитаємо: який час — принаймні зовні — працює на те, щоб на «російських» просторах усі нації, народи й народності злити докупи, якщо вже сьогодні існує реальний психологічний ґрунт (не кажучи вже про господарчий) для безболісного переведення звільнених від большевизму земель на єдину й неподільну «демократичну Росію»; якщо цієї реальності свідомі не тільки росіяни, не тільки малороси всіх національностей, але й (у глибині душі)

також і «сепаратисти»; якщо, нарешті, ці «сепаратисти» однак нічого не вдіють, бо їх є всього лише жалюгідна купка, тоді як за росіян і тих іже з ними самий «хід життя», — то який же їм сенс аж так старатися, поборюючи цих самих «сепаратистів» і запобігаючи водночас ласки в різних «націоналів», щоб конче притягнути їх до спільних «визвольних центрів» на зразок славнозвісних СОНРУ та КЦАБУ? Чому не діяти ясно й просто: іменем Росії, без жадних компромісів та застережень на «непередрішенство»?

Відповідь не це питання може бути тільки одна й та сама: бо проблема є о два кінці.

Справді, якщо і ми, і росіяни знаємо, що вислід «плебісциту» ймовірно випав би під цю пору на користь їм, що арифметична більшість проголосувала б за «федерацію» з Росією, а Західню Україну санкціонувала б на поновне розшматування між сусідами — то не менш добре і вони, і ми знаємо, що це голосувало б не те, що називається в нормальних суспільствах нацією, а щось зовсім інше: проста кількість, звичайне число, віками позбавлюване традиції, віками обезголовлюване й призведене тепер до остаточного морального занепаду, гурт людей, змасовлених, дезорієнтованих, збитих з пантелику й заляканих. Це не була б жадна перемога. Це був би лише нищий сурогат перемоги. Спраглі цього сурогату, оті росіяни, що руськість уявляють собі лише у вигляді збірного числа одного обмеженого покоління, — ці росіяни й поспішають, ще ось тут, на еміграції, забезпечити себе по змозі більшою кількістю однодумців.

Бо справжнє розв'язання цієї проблеми, як і кожної духово-історичної проблеми, лежить не в пляні кон'юнктуральної економічної доцільності, не в пляні вікової звички почувати себе громадянином єдиного політично-культурного цілого, лише — в пляні тієї метафізичної первопричини життя людей і націй, яка ніколи не дає себе вхопити до кінця, але яка несхибно й дуже реально мститься сама за себе супроти кожної спроби її згвалтувати чи спотворити. Мститься — рано або пізно. В російському варіанті руської державности вона помстилася нечувано страшним способом: запліднивши всеросійську єдність її антиподом — руською розбіжністю. Це те, чого вже, своєю чергою, стараються не помічати росіяни, те, що є також великою реальністю, яку треба лише правильно намацати.

Справді, якщо єдиною речовистістю життя є ідея, то саме в царині життя ідей найвичутніше знати боротьбу добра й зла. Символічно кажучи: є ідеї вгодні й невгодні Богові. Сам Бог вказав людям шлях до всякої творчости через гармонію індивідуального і через співдію божественних контрастів. Співдією контрастів слов'янського серця з — образів Маланюкових вживавши — «варязькою сталлю» та «візантійською міддю» постала колись наша «стєпова Геллада», як співдією тієї ж «варязької сталі» з саською ґрунтовністю створено Англію, співдією галів та германців — Францію, германців з римлянами — Італію, а римлян з арабами — Іспанію. Це все взаємодія контрастів, що видавала на певних етапах високій позитив творення людьми самих себе.

Проте, в своїй ідеї чин контрасту служить з неменшою силою для неґації, для декомпозиції чогось, що складається на несправедливе з погляду людської моралі твориво. І це не тільки пряма, лобова проблема упосліджених ірландців супроти англійців чи арабів супроти французів, а й більш тонка, більш невисловна проблема австрійців та німецькомовних швайцарців, які з власної волі ніколи не погодяться існувати в єдиній неподільній німецькій державі, керованій з Берліну.

У тому, що історично називається Росією, проблема споріднености, проблема позитивних та неґативних контрастів ще більш невисловна. Але незаперечно об'єктивним фактом є, що Росія постала як один з найневдаліших витворів світової історії, що її ідея — знов таки говоривши символічно — була однією з найбільш невгодних Богові. Наче передчувала первісна народна інтуїція великоросів, якою страшною буде їхня роля росіян: ми бачили вище, як неохоче вкладалися вони в імперську систему. І довірливіші українці, що лише зовні завжди здаються недовірливими і що великою своєю частиною брали активну участь у розбудові імперії, з кожним сторіччям розчаровувались дедалі більше й більше. Російська система від самого початку — ще від найперших козацьких спроб — складалася так, що хтось когось мусів неминуче утискати, принижувати, відсувати на другий плян. А що всі чотири руські народи є рівною мірою своєрідні, талановиті й по своєму ініціативні, то їхня взаємодія й створювала вкупі оту нестерпну рівновагу, яка видала на світ стільки покручених характерів, яка принесла в світ безвихідну тугу за ідеалом, називану звичайно «бунтом російської душі».

У руській державі, створеній спільним силами всіх руських народів, ані один із цих народів не мав змоги повнотою виявити свою руськість. Не міг зокрема виявити себе через найперший показник народного духу: через свою мову. Вище зазначено, що мови, творені національною інтелігенцією, не стали здо-

*Загроза для
росіян*

*Взаємодія
контрастів*

*Контрасти не-
висловні*

*Нестерпна рів-
новага Росії*

бутком народів, як то буває за нормального розвитку: перешкоджав невловний контраст близької спорідненості — і перешкоджала система вимушеного співіснування, побудована на конечності взаємного обтинання. Зміщуючися, споріднені мови калічаться, з мовами калічиться духовість, нівелюється національна індивідуальність, спотворюється ідея цілої слов'янської раси — як певного неповторного комплексу духовості, — зменшувартнюється найкоштовніший Божий твір: окрема людина. Ланцюг, ланки якого — неминучі.

Штучний російський патріотизм

На чолі російського творива весь час стоїть якась безособова імперіальна еліта, найрізноманітніша походженням, але завжди чітко знівельована в кульмінаціях свого діяння, і справді либонь немає нічого важчого на світі, як визначити національність Меншикова, Бірона, Аракчеєва, Столипіна чи Сталіна. Під залізним проводом цих людей відбувався безперервний процес калічення душі руських народів. У большевицькій державі культурна дегенерація Росії досягла вже того ступеня, за яким може стояти тільки абсолютний нуль. Усе позитивне, що має кожен з руських народів у своїй засаді, сплітаючись, дало неперевершену ілюстрацію до марксівської тези переходу явища у свою протилежність. Із комплексу меншовартности виросла мегаломанія. На мегаломанії побудовано неприродний патріотизм: спільний патріотизм тих, хто є дійсними спадкоємцями Івана Грозного й Петра, і тих, хто ні сном ні духом не винні в звіроцтвах цих огидних тиранів («Прошлое России — наше»: нерозумне гасло емігрантського СВОНРУ). І на ґрунті цього патріотизму всяке намагання будь-якого з руських народів, чи принаймні тільки поодиноких їх представників, безпосередньо наблизитися до свого перводжерела, до Заходу, розцінюється як — зрада! «Тупі й жорстокі» не «москалі», а всі, хто підлягає цьому штучному патріотизмові. Прокляття, що незаслужено носить назву російського і незаслужено лягає на плечі того з руських народів, чю етнографічну територію й мову, на його нещастя, обрано свого часу як базу та інструмент для найбожевільнішого з усіх історичних експериментів.

Отже, спільний російський патріотизм це даність сього дня, з якою муситиме рахуватися кожен, хто з тим або тим завданням підходить до проблеми. Це псвинні усвідомити насамперед ті, хто наївно переконані, що вже існує конфронтація російства і поневолених російством народів. Але ж, з другого боку, ті, хто намагаються зберегти російське статус кво, повинні також усвідомити, що єдність «народів Росії» це лише вислід вікового спільного розпачу й відчаю, вислід перманентного обезголовлювання народів; що рівнобіжно з процесом зрошування відбувався й процес визрівання руських народів у напрямі повної автаркії; що бракує лише поштовху, скерованого вмілою рукою, щоб ця автаркія стала дійсністю.

Просперіті через духову «кокаколя»

Звичайно ж, можна стати на той шлях, що його пропонував нещодавно Ісаак Дон Левін у журналі «Лайф» або що на ньому наполягав Керенський у своєму найновішому прилюдному виступі: поставити на існуюче і боротися з большевизмом на ґрунті існуючого. Мовляв — мусимо приймати Росію не такою, якою її хочемо, а такою, якою вона є. Так, безумовно, й робитимуть усі ті, хто звикли до російського прокляття і хто за всяку ціну намагаються увічнити це прокляття, використовуючи як базу інерцію обезголовлених мас. Але ті з нас, хто російсько-руську проблему усвідомлюють з гострою ясновидністю, хто в кожному національнсм чині вбачають щось вище за дон-левінський ідеал просперіті газових кухонь та електричних холодильників, ті з нас зо свого боку будуть протиставитися всіма силами кожній спробі увічнення загальноросійського комплексу.

«Як має бути»: національна ідея як неповторність

Ми виходимо саме з засади «як має бути». «Як має бути» — це й є форма кожної національної ідеї, як сама національна ідея є формою божественної ідеї людської неповторности. Виконати свій людський обов'язок перед Богом, повернути Йому вкладений Ним талант помноженим, довести до звершення задумане найкращими з-поміж духових предків, створити щось, за що відповідав би перед Богом сам, без посередництва жадного «старшого брата» — що супроти цієї ідеї може вдіяти доказ економічної рації або тенденція мас, які, мовляв, «не бажать бути самостійними!» І самозрозуміло, що доки існує хоч один із вірних ідеї української самобутности, доти жадного окремого мене ні до чого не зобов'яже ніякий кон'юнктурний плебісцит, якщо такий пощастить таки перепровадити на наших землях переважній масі росіян та малоросів.

Російська бо-язнь України

Проблема о два кінці. Росіяни можуть спати спокійно, поки в українській еміґрації борюкаються нікчемні партії і змагаються одне з одним наші недостойні провідники. Але росіяни не сплять спокійно. Ліпше, зрештою, ніж будь-хто вони знають, що навіть у збоченому скрипниківсько-хвильовистському комуністичному варіянті України десятиріччя 1920-1930 національна наша еліта зросла була з та-

кою прогресуючою швидкістю і досягла була такого впливу на українські маси (і це не було ані «чужоземною агентурою», ані «рідним тоталітаризмом»!), що треба було аж трьох наворотів сталінської косолиці людських голів, щоб Україну знову «привести к повиновению». Тим то вже тепер, в умовах неймовірного українського безголів'я, дальновидні росіяни вживають термінових заходів. Негуючи емігрантську УНРаду — таки варту негування, — російська преса водночас негує й чин української незалежності 1918-1920. Петлюрівську епопею ця преса намагається затінити кронштадтським, антоновським і подібними епізодичними повстаннями. Під різними відозвами й листами до редакцій обов'язково фігурують «дев'ять українцев». І так далі — за добре продуманим і до деталей розрахованим пляном.

Наш ідеалізм не настільки наївний, щоб ми брали на себе труд совістити й переконувати цих росіян, і не настільки філантропічний, щоб ми заходжувалися розкривати очі всім малоросам, мовляв, засліпленим і обдуреним чужою пропагандою. Але авторів цих рядків ідеться про цілком певний, про той вартісний конгломерат читачів, у тому й великоруських, що є однієї з них думки, лише бажали б виструнчити її в певному напрямі. Щодо українців, то це ті, хто мають протиставитися прославленому в віках малоросійському плазуванню перед «старшим братом» своєю національною гордістю, яка живе в кожному мені, яка не потребує підсилення ані через ненависть, ані через демагогію, яка потребує лише певного колективного вияву. Вияву в по змозі найбільш гідних формах. Гідні форми — це означає: ми чекаємо на появу в наших лавах такої людини, яка дала б нормальний вихід накопиченій і затиснутій у віках внутрішній українській історії; яка надала б кінцевого сенсу всім цим більш або менш яскравим епізодам, інтуїтивним і свідомим чинам нашої непослідовної, проте таки цілеспрямованої минувшини; яка вивела б ясну лінію через усі наші хиби й помилки, через утрату корони й Риму, через підкозацьке й підросійське підґрунтя, через шукання себе в мові, через стихійний Шевченків націоналізм, через перебуту — зрештою, потрібну й оздоровлюючу — хворобу донцовщини: ясну лінію України, якої ще не було, але яка — має бути. Але, разом із тим, ми чекаємо на людину, яка вказала б нормальний вихід і росіянам, яка визволила б їх від самих себе, яка зробила б їх знов великоросами: самовистачальною, гідною, гордою нацією. Стиснуте повинно бути звільненим. Покручене — випростаним. Зароджене — розвинутим. Невисловлене — досказаним. Силоміць споєне — роз'єднаним і приведенням до початкового творчого стану. Це ніколи не може статися в спільному російському існуванні. Це може відбутися лише з повним унезалеженням кожного руського народу від спільного російського існування.

*Що ітакє існує
в деї Укра-
їна*

*Національна
гордість чоти-
рьох руських на-
родів: моральна
підстава само-
стійности*

Ціла руська проблема це проблема національної гордості кожного руського народу. Випростана від вікового викривлення, перекута свідомою волею, вона, ця гордість, може стати нашою найкрицевішою зброєю. І ця національна гордість є сама вже з себе моральною підставою нашої незалежності, мовити б, раціональним підложжям конечної потреби виходу всіх чотирьох руських народів з російського духового комплексу.

Але, поза тим, існує ще й низка моментів чисто психологічних на цьому полі.

Про це — далі.

(Закінчення в наступному числі)

Досвід, нагромаджений віками і проведений в життя прекрасною дисциплінованою організацією, дав змогу західній християнській Церкві культивувати містицизм, який ішов по лінії догми й моралі канонічної, тобто по лінії загальної «католицької» єдності правителів і тих, ким вони правили, а одночасно здержувати і поборювати ті його еретичні прояви, які були виразом хотіння необмеженої влади: проявом анархічного бунту груп і одиниць проти суспільства, бунту проти того громадського досвіду, що, во ім'я добра цілої громади, обмежує однаковими для всіх законами Бога діла і хотіння її (як правлячих, так і не правлячих) груп та одиниць.

В. ЛИПИНСЬКИЙ

Ігор Костецький

Етюди українсько-російські

(Закінчення. Початок див. «УіС», зоп. 10—11)

III

Якщо б тему цих нарисів уйняти в одне речення, воно неминуче б звелося до такого образного парадоксу: чому сьогодні існують малороси і чому українці не повинні ними бути.

*Формули двох
можливостей
Росії*

Нагадаймо ще раз нашу схему. З різних історичних прикладів ми висували дві можливості становлення Російської імперії, створеної — як рушійними силами — всіма чотирма руськими націями: можливість космополітичну і можливість імперіалістичну. За першої можливості шлях імперії, через перебрання в ній проводу всеросійською інтелектуальною елітою, неминуче провадив до нормального, здорового розчленування і до повного усамостійнення самоусвідомлених націй (разом з руськими націями — також і не-русських, силоміць перед тим втягнених в імперію). За другої можливості розвиток імперії прямував до нівеляції національного, до придушення інтелектуального, до засадничого знищення інтелігенції — інтелігенції як інтелігентности, як людської прикмети і інтелігенції як суспільного прошарку. За першої можливості революція була б непотрібна. За другої можливості революція була шкідлива. Бо за першої можливості, яка не здійснилася, принцип національного самоозначення був би аксіомою, що не потребувала б доказів залізом та кров'ю. За другої ж можливості, яка здійснилася, революція не могла відбутись інакше як тільки у вигляді реакції: реакції на половинчате розв'язання імперіального стану. Большевицька революція завершила Росію на шляхи Миколая I, але при тому поставила в гру нову якість, царям у повноті ще не знану: суцільну націю. Ця нація — росіяни.

Тут пора либонь нарешті запровадити в наші нариси перше точне окреслення: окреслення російської нації. Досі говорилося про чотири руські нації. Жадну з них ми не намагались означити до кінця, в повній свідомості того, що вкладати в замкнену схему щось, що далеко ще не вивершило свого метафізичного кола, — річ марна й невдячна. Саме ця засада й дозволяє говорити про росіян з межевою точністю, про націю, проглядну у своєму zakresі вже сьогодні — до самого кінця.

*Визначення
росіян*

Отже: росіяни це сума історичних зусиль шереги будівників Російської імперії, заснованої на терені етнографічної Московщини, а тоді розповсюджваної на довколишні землі. Це психологічний комплекс, осередній вибух якого, кульмінаційний пункт хронологічно й якісно збігається з большевицькою революцією в Росії. Росіяни сьогодні це ті, хто відчувають себе точкою в колі, осередком якого є місто Москва. Етнічно це люди найрізноманітнішого походження, руського й неруського. Мовно вони об'єднані штучним інтелектуальним витвором на ґрунті великоросійських діалектів з додатком здобутків слов'янщини — в найширшому розумінні цього слова, — а згодом і здобутків інших культурних мов Європи. Витвором, спримітизованим сьогодні до межі можливого. Морально — ?

Але тут, властиво, й ключ до повної відповіді.

Морально росіяни це — величезна сума всіх найспотвореніших, найвикрученіших, найтемніших сторін народної душі, які видобуто спершу з суцільного середовища великоросів, а пізніше «збагачувано» подібними властивостями з душ інших народів. Мішанина була дуже потрібна царям і — надзвичайно потрібна большевикам. На ґрунті цієї мішанини, яка позбавлена жадних расових, жадних побутових ознак, жадної світлої традиції, жадної релігії, — на цьому бо ґрунті єдино можливо утримувати колосальне тіло Росії, будь у вигляді імперії, будь у вигляді «Союзу Советських Соціалістичних Республік».

З погляду цієї історичної — на жаль, зареальної — істини гротесковим видається кожен аргумент «неділимця», який заявляє: «Я — тож українець, я ро-

дился в Києве». Це бо приклад не тільки для «них», але й для тих з «наших», хто наївно ділять «росіян» та «українців» за ознаками вимови чи кінчика прізвища. В цю нашу добу, що її дехто так залюбки звуть апокаліптичною, в цю добу проблема вперлась у щось куди тяжче й страшніше, ніж власний колір шкіри, ніж особиста кров. І росіяни, і українці — це чиста психологія. Не більше. Але й не менше. З одного боку це невловніше, ніж німець і француз. Але з другого боку — це важче, ваговитіше.

Тим робом ми підійшли того «проклятого» утотоження, що сьогодні має вже багато прихильників в усьому світі, проте прихильників, в останню хвилину таки нерішучих, так наче їм бракує остаточного аргументу або остаточної відваги, — утотоження: російство — большевизм.

*Російство —
большевизм*

Тим часом тут не може бути жадних «але». Російство, розвинене й до кінця сказане російство — це большевизм. Большевизм, доведений до логічного вивершення й розгорнений у всіх своїх властивостях большевизм — це російство. І твердивши це, ми маємо абсолютно чисту совість перед так званим «руським народом», тобто чистими великоросами, які, звичайно ж, далеко не всі є росіянами. Цим твердженням ми «ображаємо» (якщо це образа!) виключно самих росіян, тобто, оте масове й безлике, проте таке дедалі тяжче відчутне в усьому світі. Якби справа йшла тільки про українців з великоросами, не було б жадної проблеми. Але наші нариси носять назву «етюдів українсько-російських».

Росіянин це большевик. Це нація, на яку спирається нинішня большевицька імперія. Коли говорять про «інтернаціональний комунізм», якого нібито тільки часткою є московська ланка, роблять тим кривду і тій московській ланці, і «інтернаціональному комунізмові». Авжеж, вони симпатизують одне одному, обидва ці «комунізми», вони раз-у-раз ідуть у парі і при остаточній розгрі вони, поза всяким сумнівом, стоять пліч-о-пліч. Проте, яка ж тут величезна різниця з російським большевизмом!

Ми зараз простежимо це на прикладі.

*До західного
комунізму*

Причиною недавніх берлінських заворушень, як це широко пояснювала світова преса і як це заявляли самі повстанці, був тяжкий матеріальний стан населення під комуністичним режимом. На пресовій конференції в Копенгагені польський поручник Язвенський, який утік на Захід із советським літаком, також заявив, що головною причиною його втечі були неймовірні злидні народу. Цю саму причину подає абсолютна більшість утікачів із-за «залізної заслони». З цього напрошується немилосердний логічний висновок: якби з'явилися розумні комуністичні вожді, які негайно б і радикально поліпшили становище підвладного їм населення, нагодували б його й одягли, то що — не було б більше причин протестувати? Було б тоді все з комунізмом «у порядку»? На щастя, комуністичні вожді не є розумні, і тому все-таки існує на світі величезна кількість антикомуністів, яка діє на користь тій абсолютній меншості, яка є проти комунізму не тому, що за комуністичного режиму нема що їсти. Ця меншість — ми, оті вихідці з «російського комплексу», які проти росіян не матеріально, а психологічно.

Щойно ми зачепили, здається, ще одну дієву особу, яка досі стояла за лаштунками наших нарисів: Захід. Не судивши й не хваливши, обмежившись лише на цьому виценоведеному прикладі, лишимо її тим часом і далі перебувати за лаштунками. Етюди українсько-європейські — цілком окрема тема. Тут же завершімо розпочате й вже ось розгорнене до фіналу.

Тут нам придадуться кілька цитат.

«Моя ненависть до московського періоду є моя ідіосинкразія.»

*Російство у
краплі води*

«На вашу думку, російський народ найрелігійніший у світі: брехня! Грунтом релігійности є піетизм, благоговіння, страх Божий. А російська людина вимовляє ім'я Боже, чухаючи собі (нацензурне слово) . . .»

«Звички рабства заглибоко в нас загноїдилися, не скоро ми їх позбудемося. В усьому й усюди потребуємо пана; паном тим буває по-більшості живий суб'єкт, інколи якийсь так званий напрям над нами владу забере . . . Для чого, задля яких резонів записуємося в ярмо, це справа темна; така вже видко наша натура. Але головна справа, аби був у нас пан . . . Чисто хлопи! І пиха хлопська, й хлопське приниження. Новий пан народився — старого геть! То був Яків, а тепер Сидір; у вухо Якова, до ніг Сидорові! Згадайте, які в цьому роді відбувалися в нас витівки! Твердимо про негачію як про відмінну нашу властивість; але й негуємо ми не так, як свобідна людина, що вражає шпадою, а як льокай, що лупцює кулаком, та ще напевно й лупцює за панським наказом . . .»

«Лізуть мені в очі з обдарованістю російської природи, з геніяльним інстинктом, з Кулігіним . . . Та яка ж це обдарованість, дайте спокій, панове? Це лепет спрощення, а то й напівзвіряча кмітливність . . .»

«... і все зненацька здалось йому димом, усе, власне життя, російське життя — все людське, особливо все російське...»

«... Передав кадило Порфірієві, взявши з-за ремінного паска плетену ліствицю, вперіцив Степку по обличчі боляче, потім Петрушку по обличчі. Мужики стали навколішки. Він, шепочучи посинілими губами: „Гординя, гординя окаянна“, розпалюючися, бив їх по щоках. Біснуватий мужик раптом заіржав на всю хату, заходився рвати ланцюг, кидавшись мов пес:

— Бий їх, бий, дідусю, вибивай біса...»

Ці всі цитати жадною мірою не дібрані за системою, це просто взятий навмання жмут із особистого архіву виписок. І жадне тут слово не походить від «сепаратиста» чи якогось іншого «сіяча ненависти до російського народу». Перша цитата належить графові Олексієві Константиновичеві Толстому, друга критикові В. Белінському, три наступні взято з роману Тургенєва «Дим», нарешті останню — з роману іншого Толстого, «совєтського графа», з його «Петра I»: зібраний як у краплині води зі слів самих росіян маленький макабр. Бо що-що, а характеризувати себе росіяни вміють з усією ширістю — і, до речі, незрівняно талановитіше, ніж будь-хто зі сторони.

Подібного в росіян можна знайти багато, ще більш систематично й сильно обґрунтованого: в писаннях хоч би Достоевського чи Розанова. Це, зрештою, речі широко відомі кожній освіченій людині. Нас цікавить не кількість виписаного, лише його якість — його точна якість, яка могла б служити метром-прототипом до проблеми.

Справді, у відбитому тут у цитатах російському мікрокосмі знайдемо, неначе в моментальному фільмі, все те викручене й спотворене, що витворювалося в людській душі в російській стадії її існування і що творитиметься й далі без перестанку, доки ця стадія триватиме: атеїзм, комплекс меншовартности, самонегація, садизм, мазохізм... І ніби зумисне ілюструючи тяжке й понуре вчення Фрейда, з того ж самого джерела вибухає незмінний супутник усвідомленої неповноцінності: незрівняна, неперевершена мегаломанія. Бо ось в'язанка цитат іншого тону.

«Істина одна! А значить тільки один з народів може мати справжнього Бога, хоч би інші народи й мали своїх особливих богів. Усякий народ мусить вірити, коли хоче довго жити, що в ньому і тільки в ньому зосереджується місія рятуння світу; що він живе для того, щоб стояти на чолі інших народів і втягати їх до себе во єдино... Призначення російської людини безспірно всеєвропейське і всесвітнє...»

«Росія занадто велика й могутня, щоб провадити тільки національну політику. Її завдання у світі — це політика роду людського.»

«Росія — це велика колиска, де безнастанно вовтузиться й кричить світове майбутнє.»

«Час Росії настане!.. Історія перед кінцем своїм не може не стати всесвітньою, точніше — всеземною... Центром землі між Заходом та Сходом буде Росія.»

«У підсвідомості російського народу лежить незламна віра в його месіянське покликання.»

«Місією Москви буде втягнути в себе сім'я майбутнього, пронести його крізь війну всіх проти всіх і дати початок новому дню людськості.»

«Наша правда — це частина тієї загальної для всіх істини, що заложена у великій та багатогранній російській ідеї.»

«Грядущий день буде днем союзу народів держави російської.»

«Треба здати собі справу, що ніякої третьої революції в Росії бути не може й не повинно бути... Бо такою є вже реально існуюча совєтська революція, що стихійно-підсвідомо виправляє процес російського національно-політичного розвитку.»

І так далі. Всіх напрямів, усіх переконань, усіх варіантів та відтінків росіяни: в одному «космічному оркестрі». Включно з тим самим Василієм Розановим, який, як відомо, лаяв Росію й російщину так, що й найзубатішому «галічанінові» не снілося, і який усе ж таки признавався в інтимному щоденникові, що коли він чує, як лають Росію «сторонні», його всього, мовляв, перевертає і він тоді готовий до відсічі.

Цитати цього роду, так само широко відомі на Сході й на Заході, ми запроваджуємо сюди виключно для того, щоб підкинути до теми ще одну спокусу. Бож цілковитою консеквенцією було б після цього відразу ствердити: якщо «російська душа» реальна річ, то чом би й нам, українцям, які чейже належимо до цієї душі (про це ж бо свідчить весь попередній хід міркувань цих нарисів), чом би й нам не бути не від того, щоб привітати оту грядущу російську добу, яка має принести у світ новий порядок?

На жаль, це не логічне припущення, а факт. Більшість із еміграції, якщо хоче порівняти якість життя, що з ним спіткалася вона на Заході, з подібним, що бачила в себе вдома, говорить: «А в нас не так.» І це «в нас», якщо говорить навіть українець, зовсім не означає «в Києві» чи «в Харкові», лише — взагалі «в нас»... у Росії. І про радість «остівських» робітників по таборах при чутках про успіхи советської армії 1944, коли всі вони — українці, великороси й білоруси — шепотіли: «Наші взяли Львів», — про це я можу свідчити не з переказів, а з цілковито особистого досвіду.

Кожен із цих людей знав, що він українець чи білорус, що рідна його мова українська або білоруська (часто-густо ці люди не вміли взагалі ні слова російському), — і проте всі вони мали спільну — російську — свідомість. Переконувати тих таборян була марна праця. Для мільйонів людей існувало тоді тільки два поняття: негативне «німець» — і позитивне «руський». І по поваленні Німеччини мільйони добровільно повернулися на спільну «родіну».

Це факт, і сьогодні факт — непроломний. І тоді ще драстичніше, в такому разі, звучить теза: російство це большевизм. Бож треба бути послідовним до кінця. Справді, що таке большевизм? Поза всяким сумнівом, так у Советському Союзі, як і за його межами, існує не тільки величезна кількість антибольшевиків великоросів, а й таки росіян, тобто людей різного етнічного походження зі спільною російською психікою й мовою. Незаперечним фактом є участь російського поета Гумільова у Кронштадтському повстанні і численна участь росіян усякого характеру й виміру в так званому «білому русі». Отже, тут важливо не піддатися на оману спокусливої помилки. В усіх цих випадках ідеться про большевизм як про політичну систему. В цій царині розходження можуть бути не тільки між большевиками й антибольшевиками, а й між самими большевиками, і ми знаємо з кривавої історії большевизму, що стояло завжди у фіналі цих внутріпартійних розходжень. Нам, отже, ідеться не про політичний большевизм, лише про духовий.

Дуже простий приклад. Я йду вулицею Мюнхену, по обидва боки від мене двоє росіян, один еміграційний поет, другий так собі просто. Ми йдемо втрійку, бо знайомі й випадково зустрілися на вулиці. І це саме поет, а не той другий, «просто собі», говорить у голос, коли назустріч нам трапляється священик: «Вот идет святой человек, туда его растуда». Це говорить, мовити б, інтелігентна російська людина.

Духовий большевизм

У чому тут річ? Дуже просто: він негує. Це навіть негіцця не Заходу як такого, а просто негіцця всього, що його смакам здається смішним і зайвим, що він вважає за пережиток, призначений на усунення. В нього зовсім інший ґрунт до негіцці, ніж у комуніста західного типу, мотиви якого ми зважили дещо вище. Західний комуніст, поза своїми переконаннями, може виглядати на цілком пристойну людину, він може навіть цьому самому священикові поступитися місцем у трамваї тощо. Але цей, російський, що не є комуністом за переконаннями і що матеріально живе вдсятеро гірше, ніж його європейський колега в негуванні, він просто інстинктивно не зносить нічого, що стоїть міцно і що діє в раз заведеному правильному ладі.

Це якась цілковита духовна порожнеча, якийсь свого роду абсолютний нуль. Інша цього типу людина, також мені знайома, потрапила була за якихось фантастичних обставин до баварського монастиря, а що браття годували її, то й мусіла регулярно відвідувати службу Божу. Він, самозрозуміло, не знав жадної молитви, отже, ворухивши губами, вимовляв насправді шепотом... вірші Маяковського. Теж — політичний антибольшевик. І теж — абсолютний духовий большевик.

Так, це явище космічне. За кожним таким незначущим і, можливо, навіть вартим анекдоти вчинком тягнеться один суцільний і нерозрубний історичний ланцюг. І якщо початок цього ланцюга заховано в початку всіх явищ, то спинімося тут ще принаймні на одній з його наймаркантніших ланок, на тій велетенській особистій духовості, де таки справді, мов у дзеркалі, навітлено всі минулі й сучасні вибухи російської революції. Це — ніби при атомі явища.

Культурний большевизм Толстого

Про нелюбов Льва Толстого до музики існує багато фантазмагоричних легенд, частково засвідчених його близькими знайомими, частково — ним самим. Бувши раз (проти своєї волі) на виставі «Зіґфріда» і сидівши в оточенні людей, що з затаємним віддихом впивалися звуками Ваґнерової чародійної гудьби, Толстой написав пізніше таке:

«На кону між декораціями, що мали зображувати печеру в скелі, сидів перед якимсь предметом, що мав зображувати ковадло, актор у трико і в плащі зі шкур, з перукою й фальшивою бородою, з білими, слабкими руками, не з робочими руками (з невимушених рухів, переважно — з живота й відсутности м'язів можна

було впізнати актора), і він бив молотом, яких не буває ніколи, по мечу, яких не буває ніколи, і бив так, як ніколи не б'ють молотом, при тому ж він відкривав чудернацьким робом свій рот і співав щось таке, чого не можна було зрозуміти. Різноманітними інструментами виконувана музика супроводжувала ті чудні звуки, що він їх видавав із себе...»

У цьому ж дусі опис до кінця.

Про що тут знов таки, власне, йдеться? Сенс нібито той, що треба, мовляв, найрішучішим робом вигнати з життя всякий фальш і жити «просто». На перший погляд це видається привабливим, воно, як то кажуть, підкупає, ви залюбки стежите за методою, якою Толстой розкладає й нищить Шекспіра, розкладає й нищить Наполеона, розкладає й нищить усе те, що в очах Заходу, отже всього нового часного цивілізованого людства огорнуто в шати міту, на чому, сумарно кажучи, цей цивілізований світ стоїть. Якщо ви читаете твори Толстого вперше, ви з дедалі зростаючою нетерплячкою чекаєте, що ж буде далі — що він має протиставити на місце повалених старих богів. Дарма ваша праця. Не дочекаєтесь. Знищивши музику, малярство, взагалі мистецтво, знищивши уявне, уроне, фантастичне, Толстой береться до християнського Бога — і нищить його так само послідовно й невблаганно. Що залишається? Залишається нібито голий моральний обов'язок, тобто, зрештою, ті самі християнські категоричні імперативи, але позбавлені приваби таїни, позбавлені чуда, вибавлені з усього небуденного, надзвичайного, що стається в особистому житті кожної справді віруючої людини.

Тоді спитати б: пощо ж виконувати моральний обов'язок, якщо нічого нема? Якщо нема вищого Судії, якщо «все дозволено» — хто ж буде ставити критерій, хто ж буде воздавати людині по її ділам? Бож у надрах цієї жахливої душі не знайшлося місця навіть для особистої пихи, як от у Ніцше, який, проголосивши «старого бога» мертвим, проголосив водночас бодай свою людську волю божеством — отже, все-таки не обійшовся без міту! Ні, тут і цього не знайдете. Нуль. Абсолютний нуль.

І справді моторошно робиться, коли читати свідчення росіянина Юліяна Поплавського («Литературный Современник». Журнал литературы и критики, номер 4. Мюнхен 1952. Стор. 70), який сказав колись Толстому особисто: «... Ви з 36 літер російської абетки створюєте безсмертні мистецькі образи так само, як Бетговен або Моцарт сімома нотами гами творили безсмертні твори... І цей процес творчості, приступний геніям, прикрашує й просвітлює наше життя...» — і на власні вуха почув з уст «великого письменника землі російської» на відповідь таке: «Коли я пишу, скажімо, в „Воскресінні“: Нехлюдов прокинувся й відчинив квартиру, з вулиці лунав звук шкрябків, якими двірники зчищували сніг з хідників, — я знаю, що ніякого Нехлюдова не було, ніхто квартирки не відчиняв, а все це я вигадав, бо видавець виклав мені 250 рублів за аркуш, а мені гроші дуже потрібні, моє ж писання нікому непотрібне».

Толстой і большевизм — вони так само неможливі один без одного, як курка й яйце. Толстой є вогненным стовпом тієї російщини, що торувала стежку політичному большевизмові мало не з закладення першого каменя під мур Російської імперії. Оце бездонне «все дозволено» — воно зяє з жахливої діалектики листування Івана Грозного, з думок та висловів Петра, з чинів царевбиць, із чорносотенщини й распутинщини. У XIX сторіччі большевизм став уже добрим тоном, обов'язковим для всього, що називало себе російським і хотіло таким бути. Кожен крок російської інтелігенції контролював суворий, безілюзійний, «здорово-мыслящий», «советский простой человек» у дослівному сьгоднішньому сталінському розумінні слова. До деталей. До смішних дрібниць. Наприклад, Гоголь не міг зфотографуватися в оточенні римських друзів-мистців, отак собі просто, подомашньому, прикрасившись на жарт мальовничими шатами, — щоб потім, розглядавши це фото, критик Стасов, вірний драбант Толстого, не видав на нього свого публічного осуду:

«Погляньте на наше фото: погляньте на ці капелюхи театральних „бригандів“, на ці плащі, нібито надзвичайно мальовничі й величні — який недотепний і неталановитий усе це маскарад!...»

Усе яскраве, все особисте, все випадково-примхливе, все вибитне й вискічне поза рамці, все це повинно бути знівельоване й урівняне на загальнообов'язковий сірий кшталт. Самозрозуміло з цього, що в такому погляді — логічно його продовжуючи — кожна національна ідея ставала «бессмысленным сепаратизмом», «романтическими бреднями», кожне просто особисте бажання бути несхожим на іншого — «ломанием и кривлянием», кожна жвава фантазія й щира творчість — «детским садом». І самозрозуміло, що в очах сьгоднішнього мюнхенсько-росій-

ського поета кожен зустрічний священик це просто смішний і допотопний «водолаз».

Російство у великоруській душовості

Недосвідчені противники російщини приписують усі ці риси великоруському народові: мовляв, це споконвічно-московське. Ми намагалися, наскільки це було можливо, направити цю фатальну помилку. Звичайно ж, у первісному стиканні двох психік, яке відбувалося на ґрунті близьких мов, не могли не мати місця взаємні відштовхування. Це трапляється завжди, коли зустрічаються дві споріднені, проте не тотожні мови. Але тут справа не в самому факті, що для великороса смішними, ба меншовартними здаються такі українські слова, як «хай», «чекати», «біля» й подібне, що викликає в нього якісь немилозвучні асоціації з власного мовомислення. Подібне завжди відбувається, коли поляк чує українську мову або українець — чеську чи сербську. Цивілізована людина вже ж знаходить у собі досить самоопановання, щоб переступити пересуд і заховуватися в таких випадках чемно. Та зовсім інша справа, коли один із слов'янських народів витягнуто силоміць на постамент «старшого брата» — і його мову проголошено єдино нормативною, решту ж мов — діалектами, відгалуженнями, додатками, варіантами йтп. Тоді вже входить у гру не великоруська риса вдачі, а власне російська.

Щодо великоросів як таких не повинно бути жадного сумніву. Коли вони тільки могли, вони виявляли себе найгідніше. Світлі історичні приклади Пскова й Великого Новгороду, світлі постаті великоросів, що уникнули впливу російщини — свідками нам з одного боку. Темні сторони нашої власної душі — свідками з другого боку. Одного разу мені довелося пережити тяжке бомбардування, сидівши в нужденній робітничій щілині, разом з молодими робітниками, одні з яких, українці, з кожним ударом бомби вголос молилися, а другі, росіяни, вголос лялися — тією страшною лайкою, що в побуті просто заміняє росіянам крапки й коми в мові. Це була, мовити б, українсько-російська проблема в її начоному розгорті. Але вдруге я був свідком того, як один молодий українець зі Сходу (це було в роках підпілля) зневажив могилу німецького воєнки і на догану провідника наївно запитав: «А хіба що!» Це був безумовний українець — походженням і навіть переконанням, — але чи діяв він у цьому випадкові як українець!

Російство в українській душовості

І навіть — святая святих: немає, мабуть, на світі українця, який не плакав би, читавши Шевченкове «До Основ'яненка». А, з другого боку, що ми відчуваємо, коли нам доводиться читати в його «Журналі» про Апокаліпсу як про маячню божевільного і про «этого разбойника» князя Святослава.

Та всеросійська інтелігенція, яка у своєму виступі таким чудовим міражем закрасила кінець сторіччя, інтелігенція, що складалася з великоросів, українців, інших руських та не-русських, що дозріла повнотою до європейського рівня й готувалася влитися в окцидентальний круг життя, кожна — свідченням своєї культурної дозрілості, ця інтелігенція, щодо виходу якої на сцену ми пов'язували позитивну можливість розтворення російщини в Європі, — вона виявилася лише барвистим як метелик і тоненьким як серпанок творивом. За цим плетивом стояла гола, твереза, порожня, безглузда, в потенції самонищівна але зовні збита у злютовану орду Росія. Росія, віками підготовувана — психологічно, політично, ба навіть фізично — до сприйняття й плекання большевизму. «Нечисті» Достоевського не були жадним пророцтвом. Вони були констанцією вже існуючого факту. Бо вже в XIX сторіччі російщина і большевизм являли собою цілковиту тотожність.

До традицій Росії та України

Тому в Росії переміг большевизм і тому він буде стояти там твердо, доки існує психологічна російщина. Він бо мав історичну традицію.

Тому в Україні Україна не перемогла і не переможе доти, доки не буде до дна збагнуто, на якій традиції вона повинна відновитися. Як ми бачили всім ходом цих нарисів, усе, що діялося досі в Україні, діялося здебільшого в простій протилежності до її інтересів, до її духової природи. Тим то вона, Україна, існувавши в глибині з непам'ятних часів, навні, ще, строго кажучи, не була ні разу. Де ж ґрунт до постановня її сьогодні?

Спробуємо прознати його тут у підсумках.

IV

Визначення українців

У такому разі запровадьмо ще й друге точне визначення: українець це той, хто незалежно від походження і навіть мови — вважає справу політичного унезалежнення України від Росії за справу бездискусійну. Цим визначенням ми послуговуватимемо тут до кінця, протиставлявши його виведеному вище визначенню росіянина.

Кількісно українців, що повнотою підпадали б під це визначення, — обмаль. Вони перебувають дослівно затиснуті між двома світами: з одного боку Захід з його хиткою тенденцією, яка може перетворитися на комуністичну, залежно від господарської кон'юнктури, з другого ж боку — Росія, з її ідейним більшевизмом, що є ніби тлом, отим фрейдистичним «Воно», зведеним у суспільні масштаби, стосовно до «Я» Заходу. «Воно» — зі страшним тотемом караючого батька, з'явленим на місце скинутого Бога (мовляв Донцов: «природа не зносить порожнечі»).

Висловлюючися знов таки символічно — вихід із ситуації могло б вказати тільки чудо.

Але, в засаді — це могло б бути наскрізь українським чудом. Німецький письменник Фріц фон Унру висловився якось невдовзі по закінченні війни в тому дусі, що якби, мовляв, свого часу кожен підвівся на знак протесту так, як це зробив він, Унру, то про жаден націоналсоціалізм не могло б бути й мови. Чудо вже в тому, що знайшлися бодай одиниці, які оперлись масовій тенденції. І, звичайно ж, ніяка психоза, ніяка масова гіпноза ніколи б не могла мати місця, якби людина була вільною так, як це вона собі уявляє в ідеалі.

Природа чуда

Чудо це одна з тих реалій, природа яких лежить у нездійсненному. Чудо — це навіть не мить, бо мить є поняття часове. Чудо це раптове осяяння, коли я бачу все можливим і все втіленим, усе те, між чим і моїм бажанням, засадничо кажучи, немає жадної віддалі. Так у нашому випадкові: якщо я знаю, що я не росіянин, що я не малорос, що російщина огидна мені просто, безпосередньо, огидна щоденно й навіки, то які можуть існувати для мене, українця, історичні конечності, економічні рації, масові тенденції, усталені зв'язки й подібне? Тоді я просто встаю і одвертаюся від огидного мені явища. І це все. Я — це кожен Я, кожен з нас, який від дня свого народження несе в собі Богом даровану свобідну волю вибирати між добром та злом. Перестати бути росіянином може кожної хвилини кожен з нас, кожен українець.

І на цьому, властиво, лягає точка під усіма моїми розглядами й міркуваннями. Бо особисто для мене все тут ясно й недвозначно.

На превеликий жаль, ми не можемо відповідати кожен тільки за себе. На превеликий жаль, історія це не сума свобідних воль, як мало б бути за Божим задумом, а зчіп інерцій, інколи солідних і у своєму ґрунті розумних, але переважно безглузких і позбавлених будь-якої доцільности. Так і з націями. Так вони збудовані, що до кожного більш або менш рішучого кроку в їхньому бутті потрібно поштовху з якогось одного боку. І тому, хоч як мені осоружні вимоги, ставляні в нас звичайно до друкованого слова, мовляв, воно повинно виховувати, я либонь таки зобов'язаний висловити прилюдно, як я особисто уявляю собі українське чудо. Отже — як я його уявляю собі транспонованим на величезні маси, на добірні якості й кількості людей одного зо мною роду або однієї мовної культури.

„Ірландський варіант” України

Чудо вставання на знак протесту. Звичайно, що у практиці українсько-російських взаємин воно не могло б відбутися так просто й безпосередньо, як воно відбувається, приміром, ось уже понад десяток років у Фінляндії: фіни є фіни, а не росіяни, і тут не може бути ні в кого сумніву — ні з того, ні з того боку. Так було в ірландців з англійцями, так є в арабів з французами. Але попри всяку ймовірність припустімо таки, що за відповідних умов ще б раз повторилося наше чудо 1941, коли маленький кавалочок галичан котився добою воєнної хуги через Велику Україну і, немов отой, славетний у всіх притчах, сніжний «ком», виростав до небувало грандіозних вимірів, втягаючи в себе дедалі більші маси вчорашніх рядових советських громадян, сьогоднішніх — активних, непримиренних українців. Зрештою, це не так уже й неймовірно, і якщо воно було раз, воно може статися й вдруге. Якби котрась із наших найрухливіших політичних організацій спромоглась «опанувати» село — бо це найголовніше, — наше зросійщене місто вже в другому поколінні нормально й безболісно перейшло б на українство. І тоді б відбувся щонайменше ірландський варіант України.

Але чи є це те, що мало б височіти вінцем усіх наших віковічних змагань?

Моєю найпереконанішою думкою: ні.

Що таке невидима, але існуюча Україна — нехай шукають мислителі, ідеологи, політики, економісти, інженери-будівники й учені-дослідники, нехай шукають партії та угруповання, публіцисти й редактори, нехай, зрештою, шукає кожен для себе. Один виводитиме її з неспокойного духу Мелетія Сьмолтрицького. Другий — з тихого раю Сквороди. Ще хтось — із напруженої культурницької діяльності Куліша. Ще хтось із розмаху народної петлюрівської епопеї. Ще хтось, нарешті — з позитивної державотворчої думки Липинського. Це все дасть

суму — і все це, зрештою, наша внутрішня, наша «ірландська» справа. Якось помиримся.

Але завжди тут буде щось недосказане. Бо ще раз і ще раз: незримий світ України це не тільки час, це ще й ідея. Ідея — значить: понад простором і часом. Її можна називати й формулювати по-різному. Я називаю її руська ідея України.

Коротко й недвозначно: я вважаю, що Україна повинна відродити міт Русі. Конкретно це означає: розвіяти міт російщини, замість мінусу поставити плюс. Ще конкретніше: пережити поновно історичне життя Русі, на місце кожного негативу російщини ставивши позитив руськості. Отже, не тільки Ірландія, не тільки «сепарація», але й руське начало, «Руська Правда» Ярослава, наше писане слово, наш жидівський варіант. Одна з найсвітліших постатей між великоросами, Володимир Соловйов написав якось: «Для нашого справжнього духового зцілення й для наших майбутніх завдань потрібні нам, звичайно, не монгольсько-візантійські передання московської епохи, а розвиток тих християнських та істинно-національних начал, що якби було **обіцяно й передказано** світлими явищами Київської Русі» (його підкреслення). Вичерпніше й промкненніше зформулювати завдання історичної України, мабуть, годі.

Це, справді, слова, здатні схвилювати кожного щирого українського патріота. Здатні й закрутити декому голову. Тим то до них, до цих слів, відразу примітка: це не ґрунт для надлюдської місії. Охорони нас Боже повторити заблуд будь-кого з людських месій! Лише той би міг на себе брати цей неймовірний тягар руської України, хто ще перед першим своїм кроком здав би собі справу, що Русь — ідеальна, світла, свята Русь — це ані імперія Карла Великого, ані Третій Райх, ані ССРСР. Це щось таке божевільно-ідеальне, і разом з тим таке просте й зрозуміле, щось надзвичайно людське, що, не вживаючи слова демократія, визнає рівність усіх людей і, не вживаючи слова фашизм, усвідомлює їх нерівнозначність. Гармонія своєрідностей, добровільний союз вільних — хіба ж не такою мріялася держава майбутнього тим, кого ми в праві назвати першими в історії свідомими українцями — кирило-методіївцям! Київ, Русь — як прочутий в надрах, довожданий водозбір щирої руської душі. Київ, Русь — свідомий своїх сил і своїх меж — гармонійний складник світової держави й Вселенської Церкви.

Тож остаточно могло б тут ітися й про місію, бо, звичайно ж, місія є й у кожній билинці. Але в такому разі, місія тих, хто в розгрі імперій з варварами, щоб витворити майбутнє, рятують минуле. Кінець-кінців, і між тими варварами, що вже відгуляли своє на валах історії, були не самі Аттілі. Були бо й Теодоріхи.

Особисто мені — якщо можна в двох словах уйняти те, що насправді є справою поколінь, поколінь фахівців і поколінь звичайних громадян — це майбутнє уявляється у вигляді політичного союзу, Священного Руського Союзу, що склався б з ядра трьох рівноправних держав: Української, Білоруської та Козацької. Рівноправних — значить: зв'язаних між собою лише спільними зобов'язаннями, скажімо — військового порядку. За всією правдоподібністю, сюди могла б приєднатися Словаччина, раз-у-раз zagrożена з боку свого багатого на європейських ринках родича, — і тоді мав би бути зроблений символічний крок: парламент Союзу, його сойм, дістав би осідок у Братиславі, на знак пошани до цієї найменшої слов'янської держави. Так само цілком природно до Союзу могла б приступити ще й Литва, як один з найдоброзичливіших історичних партнерів у плеканні духу щирої руськості в минулому, — а сьогодні, рівною мірою з нами, zagrożений концепцією «Львуф—Вільно».

Самозрозуміло, що спрямована в такому керункові творча діяльність багатьох мільйонів людей мала б справу насамперед із певного роду етичним експериментом. Уже на самих перших віхах виникли б з темряви минулого примари багатонаціональних імперій, з їхньою мильною величиною і з їхнім безславним кінцем. Тим то першою засадою Священного Руського Союзу став би з усією конечністю залізний принцип найдосконалішої автономії, найвищої самодіяльності не тільки у взаєминах союзних держав між собою, але й у внутрішніх межах кожної окремої держави, що мали б бути побудовані на засадах федерації окремих частин. Конкретно у випадку України йшлося б, отже, так про збереження своєрідного обличчя найвиразнішої історично, самостійної одиниці, якою є Галичина — з усіма рідними їй найкращими традиціями, — як і про відродження з глибин неповторних духів Поділля, Волині, Полтавщини, Запоріжжя, з усіма притаманностями, з усім тим, чим кожна з цих країн не подібна до сусідньої. Автономія міст, особливий характер кожної місцевості, децентралізація промисловості, землепорядкування й духової культури, розквіт індивідуального ремесла — це найперші кроки майбутніх будівників держави.

„Жидівський
варіант“ Украї-
ни

Священний
Руський Союз

Не менш samozрозуміло, що за такого стану речей кожна держава волею творчого первня кожного з народів обрала б для себе бажану державну форму. Всі вони вкупі домовилися б про надрядну, соймову, союзну репрезентацію. Але особисто мені здається, що створений на таких засадах союз держав не міг би уникнути певного маніфестаційного символу, і таким символом цілком логічно стала б особа спадкоємного монарха. Цісар Священного Руського Союзу став би мовити б так, зовнішнім уосібленням прадавньої ідеї, яка перебула сон у віках і вийшла б уже готова, зріла, розгорнута на всю свою потугу, неначе Алена з голови Зевса. Покликаний на трон Мономахів із по змозі сторонньої сфери, Цісар водночас мав би бути пов'язаний з історією Руси моментом певної легітимности Ідеальною з цього погляду, звичайно, для нашого випадку є Габсбурзька династія. Габсбурзький Цісар був би першим дорадником Союзу, моральним авторитетом, першим у колі рівних, до якого належали б голови союзних держав, між ними й український Гетьман.

У зовнішній політиці молодого Союзу найпершої пекучости набрала б справа регуляції російського питання. Ідеально це означало б свого роду співпрацю з рівнобіжно посталою у своїх етнографічних межах Великоросією, для якої, з її актуальною проблемою відродження нації, справа росіян була б не менш дошкульною. Обидва нові організми, Священний Руський Союз і Великоросія, що на цей випадок мали б приблизно однакову кількість населення, розглядали б росіян як явище, небезпечне рівною мірою для обох. Ішлося б про тотальну ліквідацію росіян.

*Як ліквідувати
російство?*

Не про застосування водневих бомб тут, звичайно, йдеться. Всупереч темпераментним закликam деяких атомових авіаторів з мюнхенських таверн ми дозволяємо собі висловити надію на чинник виключно моральний. Ішлося б про цілком безкровну операцію, що її очолили б нові держави і насамперед Церкви цих держав, у Великоросії зокрема — її відроджена національна Церква, видужана з задавненої недуги політичного месіанізму. Ліквідувати росіян — це ліквідувати не людей, а негативну ідею. Кожна людська особистість стала б тоді перед питанням не тільки свого всякденного побуту в нових умовах, а й перед поновним питанням своєї національності. І насамперед цей крок переборення в собі російнина повинна зробити людина сама. Усією своєю істотою повинна їй у цьому допомагати держава — якщо це буде розумна держава. Поготів — Церква.

З поступовим зниканням росіян з історичної сцени зникло б те знамено, на яке сьогодні рівняються малоросіян всіх національностей. І ще одна річ знайшла б тоді своє нормальне місце: так звана російська культура. Все найкраще, витворене збірною інтелігенцією за імперської доби, очищене зі шкаралущі російства, увійшло б у скарбницю людства, як увійшло в неї раніше здобуте нині мертвим народом — римлянами.

Гармонія серця й розуму, свободи й порядку, відшукання, відновлення позитивної традиції, або, в одній формулі — поправлений варіант руської історії; варіант руської історії, що відтоді, через здійснений Руський Союз, діяв би не в одному державному твориві з Великоросією, а як протиставлений їй шляхетний ривалізант; одночасне спонукання всіма засобами створення такої Великоросії, яка спромоглася б утриматись у власних межах і розпочати свободне становлення власної історії, — це все є те, що, на нашу думку, визначило б зміст українських дій в їхньому — названому тут так — «жидівському варіанті».

Звичайно ж, ці думки не являють собою жаден вимірний і розрахований проєкт. Тут, у фіналі свого розгляду, я хочу ще раз з усією наполегливістю просити читача шукати в написаному саму ідею явищ, ні в якому разі не злободенну публіцистику чи, не дай ще Боже, партійну тенденцію. Так, як кожна релігійна людина може, без жадної шкоди для цілоти свого уявлення про світ, історію себе самої, людини, стежити за всіма неандертальськими й гайдельберзькими скоками, студіювати її за еволюціями хвоста і революціями черепа, а водночас пам'ятати за Божий міт райської людини, міт ідеальний і тим самим понаддименсійний; так, як людина може всією душею вірити в цей міт, навіть якби вона точно знала, що в дійсності людина ніколи не стане повною людиною, — так узято й тут усі пов'язані з темою факти й проблеми: без найменшої уваги на реальний стан сучасної України, без жадного узгляднення «положення в Краю», а виключно й винятково з погляду того, як **мусить бути**.

*Явище і його
ідея*

У нас є досить більш або менш талановитих публіцистів, які мають відвагу оцінювати становище Батьківщини з більшою або меншою дозою ілюзії і з погляду більш або менш задавненого емігранта. І те, що пишуть люди цього роду, здійснюється також більш або менш, залежно від того, яким ступенем вичуття кон'юнктури їх, пишучих, обдаровано. Написане нами — написано понад можли-

востями негайного й конкретного здійснення. Наші етюди мали на меті радше вислів як такий, і цікавила нас не прогноза калькуляції, лише прогноза духу, непопулярними й неактуальними шляхами В'ячеслава Липинського.

Щождо того, як дійсність боротьби за Україну виглядала б насправді, то, може, навіть необов'язково аж публіцистом бути, щоб у цьому зорієнтуватися. Дійсність знає кожен з нас, лиш далеко не кожен признається в тому, що знає. Дозволю собі навести один приклад, що насвітлює всю справу зо свого роду шибенічним гумором. Один російський літерат (здається, зі сторінок емігрантської газетки Солоневича) зобразив не так давно майбутній «сепаратизм у дії» в такому мальовничому вигляді: з першими гуками гармат нової світової війни «певна група» кидається до кордонів, скажімо, до хутора Михайлівського, застромлює в землю кілочки і міцно за них тримається. Сам же покійний Іван Солоневич, росіянин білоруського походження, писав ще наочніше: мені, мовляв, у Києві скажуть, що я чужоземець? Ведмедем зареву, впруся, а не піду звідти!

З великою правдоподібністю щось у цьому дусі й має статися. З перемінною перевагою то гумористичного, то трагічного. З перемінними успіхами тих, хто виявлять найбільшу спритність перед «своїми» й «чужими». На тлі діяння маси росіян, що ганятимуть зграями по руських просторах, немов оті славнозвісні «беспризорные» 20. років. З безумовною перевагою росіян там, де йтиметься тільки про «сепаратизм», тільки про «ірландський варіант», де комічно виглядатиме бійка навкулачки кількох партійних армій і де на оперетку перетворять ідею Гетьмана і ідею Єдиної Церкви.

Так або так — в усіх випадках чинитиметься насильство.

Наш ідеальний варіант також має на увазі насильство: добровільне само-насильство кожного, скероване на те, щоб перестати почувати себе росіянином. Тоді, самозрозуміло, все стало б на своє місце відразу. Скільки цей варіант виключений, треба бути готовим до двох можливостей: гіршої і найгіршої. Гіршою була б можливість якоїнебудь внутріукраїнської диктатури, скажімо, диктатури західніх українців над рештою або й просто партійної диктатури. Практично це означало б на певний період примітивізацію, ба навіть здичавіння всього народу, так східньої, як і західньої віток. Але найгіршим було б статус кво Росії, незалежно від режиму, коли ініціаторами насильства були б росіяни, що їм сьогодні второвані всі дороги до Києва.

Це було б не тільки тому найгірше, що нове російське насильство відбувалося б на уготованому ґрунті, йшло б легко, для неозброєного ока незримо. Це було б ще й тому найгірше, що тоді сукупне інтелектуальне українство опинилося б перед найгострішою дилемою: або самоліквідуватися, визнавши свою поразку перед росіянами й малоросами, або йти за найодчайдушнішим харцизом, байдуже, хто б він був, аби лиш ніс на своїх знаменах незалежну державу. Немає жадного сумніву в тому, що численні з нас, серед яких не бракує противників крові й насильств, таки зробили б цей вибір. Що відбулося б наслідком цього, нехай зважують знавці кон'юнктури по обох боках. Щождо самих свідомих українців, то їм би тоді залишилася бодай надія на історичний досвід, з якого відомо, що з горлорізів поставали інколи великі освічені династії.

Ця можливість, здійснившись вона, лягла б понурим тягарем на самий зачаток нового дня. При всій своїй кінечності вона була б непростенною. Ішлося б тут уже не про якийсь окремий національний випадок, лише непростенним став би цілий новий етап людської історії, цілий великий крок людей, які знову не спромоглися Божі закони зробити людськими. Тим то ліпше все-таки нам надіятися на не-найгіршу можливість — ліпше надіятися на ту можливість, де добра воля, яка ніколи не виявляється повнотою, виявиться, проте, хоч якось.

Поготів, що — ще раз про це нагадаємо — між волінням і здійсненням насправді менше ніж один крок. Первородна ганьба людини в тому, що людина робить дуже багато кроків, широких і поважних, але ніколи — цих півкроку. Не робить тому, що цей півкрок означав би чудо. Але можливо, що саме в нездійсненності чуда лежить його приваба. Не стикаючися з тривимірною дійсністю, чудо живе своїм чистим життям.

І саме тому автор, всупереч усім можливостям, попри всі факти того, що було, і того, що буде, таки вірить у чудо. Автор вірить у руське чудо України.

In den „Ukrainisch-russischen Etüden“ nimmt Eagher G. Kostetzky Stellung zu der kompliziertesten Frage der osteuropäischen Geschichte: zur Frage der Beziehungen zwischen Russen (Großrussen) und den Ukrainern, welche letztere geschichtlich die direkten Nachfolger des alten Kiewer Reiches sind. Gegen die allgemein verbreitete Meinung, die „Großrussen“ seien wilde Asiaten, wendet sich der Verfasser mit der Konzeption, daß alles, was

*Дійсність яви-
ща*

*Гірша й най-
гірша можливо-
сті*

*Між задумом
і втіленням —
менш ніж один
крок*

„Ukraine und

die Welt“

УКРАЇНА і СВІТ

ЛІТЕРАТУРА, НАУКА, МИСТЕЦТВО І ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ

*Високопреосвященніший Владика Кир Іван Бучко,
мит. Архископ Леонадії*

З нагоди іменування Високопреосвященнішого Кир Івана Бучка Архископом складемо Йому сердечні побажання здоров'я, щоб Він зміг нести Правду Христової Науки ще довгі літа і у звільненій від окупанта Українській Державі.

Редакція і Видавництво «Україна і Світ».

Зошит десятий-одинадцятий

ГАННОВЕР

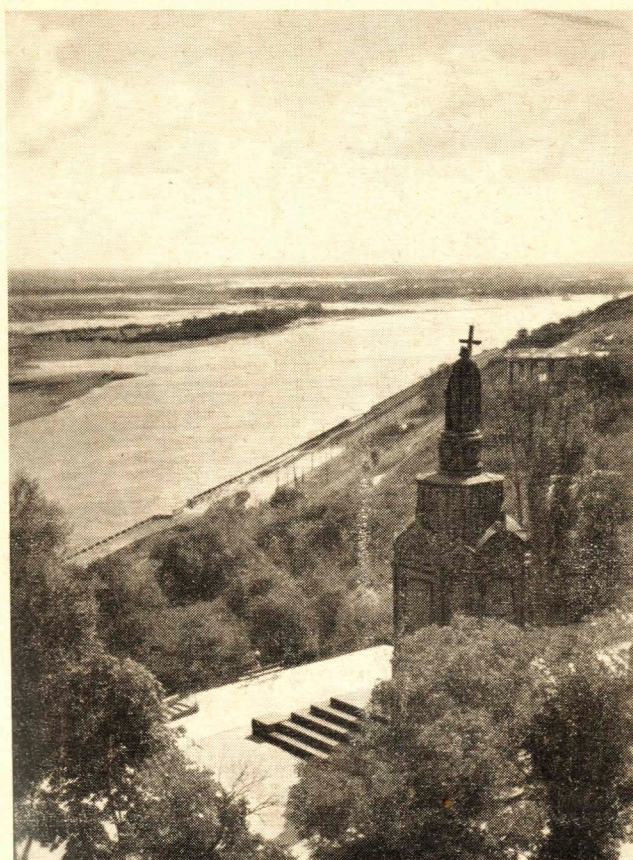
1953 рік

„Ukraine und

die Welt“

УКРАЇНА і СВІТ

ЛІТЕРАТУРА, НАУКА, МИСТЕЦТВО І ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ

Пам'ятник св. Володимира в Києві

Зошит дванадцятий-тринадцятий

ГАННОВЕР

1954 рік